

Punkeri, novi val i generacija Z - sličnosti i razlike

Mitrović, Karla

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Academy of Arts and Culture in Osijek / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:251:568272>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-14**



Repository / Repozitorij:

[Repository of the Academy of Arts and Culture in Osijek](#)



SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU U OSIJEKU
ODSJEK ZA KULTURU, MEDIJE I MENADŽMENT

Karla Mitrović

***PUNKERI, NOVI VAL I GENERACIJA Z – SLIČNOSTI I
RAZLIKE***

Završni rad

MENTOR: doc. dr. sc. Nebojša Lujanović

KOMENTOR: dr. sc. Snježana Barić-Šelmić

Osijek, 2022.

SAŽETAK

Završni rad *Punkerri, novi val i generacija Z – sličnosti i razlike* bavi se konceptom supkultura općenito, karakteristikama pankerske i supkulture novog vala te proučavanjem obilježja generacije Z kao prve generacijske kohorte koja je od samog početka izložena tehnološkim i internetskim inovacijama. U radu će se definirati pojam kulture, detaljnije proučiti razvoj pankerske i novovalne supkulture te pokušati obrazložiti načini razmišljanja i ponašanja današnje mrežne generacije. Usporedit će se buntovničke i aktivističke tendencije pankera i generacije Z te uvidjeti u kojim se područjima razlikuju, a u kojima ima sličnosti.

U sklopu rada obaviti će se kvalitativno istraživanje među pripadnicima generacije Z koristeći metodu dubinskih intervjua, kojim se pokušava razumjeti na koje se načine pripadnici generacije Z zalažu za svoje stavove i mišljenja te zanima li ih uopće politička klima njihove države i svijeta.

Cilj rada je prikazivanje i razumijevanje razloga za primjenu specifičnih načina sudjelovanja u aktivističkoj sferi među generacijom Z. Nastojat će se uvidjeti kako je tehnološka i internetska revolucija devedesetih godina 20. stoljeća utjecala na metode i kanale kojima se mladi služe u svrhu podjele osobnih stavova i borbe za svoja uvjerenja.

Ključne riječi: aktivizam, generacija z, novi val, pank, supkultura

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU U OSIJEKU

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja _____ potvrđujem da je moj _____ rad
pod naslovom _____

diplomski/završni

te mentorstvom _____

rezultat isključivo mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranog rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnog/diplomskog rada nije iskorišten za bilo koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Osijeku, _____

Potpis

ABSTRACT

The paper *Punks, new wave and generation Z – similarities and differences* deals with the concept of subcultures in general, the characteristics of punk and new wave subculture, and the study of the characteristics of generation Z as the first generational cohort that was exposed to technological and Internet innovations from the very beginning. The paper will define the concept of culture, study the development of punk and new wave subculture in more detail, and try to explain the ways of thinking and behavior of today's online generation. The rebellious and activist tendencies of punks and generation Z will be compared, and it will be seen in which areas they differ and in which they are similar.

As part of the work, qualitative research will be conducted among members of generation Z using the method of in-depth interviews, which tries to understand in what ways members of generation Z stand up for their views and opinions, and whether they are at all interested in the political climate of their country and the world.

The aim of the paper is to show and understand the reasons for the application of specific ways of participation in the activist sphere among Generation Z. We will try to see how the technological and Internet revolution of the 1990s influenced the methods and channels used by young people for the purpose of sharing personal views and fighting for their beliefs.

Key words: activism, generation Z, new wave, punk, subculture

SADRŽAJ

1. Uvod	1
2. Kultura i supkultura	2
2.1. Obilježja supkultura	2
3. Povijesni razvoj supkultura	4
3.1. Čikaška škola	4
3.2. Teorija delikventne supkulture	5
3.3. Kontrakultura	7
3.4. Birminghamska škola	8
3.5. <i>Bricolage</i>	9
4. Pank u svijetu	11
4.1. Politički kontekst Velike Britanije u vrijeme panku	11
4.2. Nastanak panku u Velikoj Britaniji	13
4.3. Pankerska moda	15
5. Novi val u svijetu	17
6. Pank i novi val u Jugoslaviji i Hrvatskoj	18
6.1. Politička klima Jugoslavije u doba panku i novog vala	18
6.2. Pojava panku i novog vala u Jugoslaviji i Hrvatskoj	19
7. Generacija Z	23
7.1. Utjecaj razvoja tehnologije i pojave interneta na generaciju Z	23
8. Generacijske sličnosti i razlike	27
8.1. Aktivizam i buntovništvo	27
8.1.1. Pankeri	27
8.1.2. Generacija Z	28
9. Istraživanje: dubinski intervjui	33
9.1. Odabir uzorka	33
9.2. Sadržaj intervjua	33
9.3. Metodologija	34
9.4. Rezultati	34
10. Zaključak	37
11. Literatura	39
11.1. Knjige	39
11.2. Znanstveni radovi	39
11.3. Mrežne stranice	40

1. Uvod

Pojam kulture karakterizira stalno evoluirajuća definicija koju se neprestano pokušava preciznije definirati. Međutim, kultura obuhvaća vrlo velik obujam značenja u raznolikim kontekstima, stoga se u ovom radu fokusira na definiciju koja usmjerava prema razumijevanju pojma i koncepta supkulture.

U radu *Punkerri, novi val i generacija Z – sličnosti i razlike* prvotno će se pokušati definirati pojmovi kulture i supkulture, a zatim pobliže opisati koje su to karakteristike supkulture kao društvene pojave. Nadalje, izložit će se povijesni razvoj shvaćanja pojave supkulture od prvih radova čikaške škole u dvadesetim i tridesetim godinama 20. stoljeća do danas kada internetska i tehnološka revolucija 1990-ih znatno utječe na trenutne i nadolazeće generacije, kao i na njihovo društveno djelovanje. Sljedeće, pojasnit će se razvoj pankerske i novovalne supkulture prvenstveno s obzirom na povijesni kontekst Velike Britanije sedamdesetih godina 20. stoljeća, a u konačnici će se objasniti i njihov razvoj na području bivše Jugoslavije, odnosno Hrvatske. Također, opisać će se i demografska kohorta generacije Z koja obuhvaća vremenski raspon od 1997. do 2012. godine i pobliže će se protumačiti način na koji je pojava interneta i društvenih mreža utjecala na njihovu međusobnu interakciju i političko, odnosno aktivističko djelovanje. Kraj teorijskog dijela rada sadržava usporedbu između aktivističkih i buntovničkih tendencija pankerske i novovalne supkulture i generacije Z. U njemu će se proučiti sličnosti i razlike političkih i društvenih stavova ovih kohorti, kao i načini aktivističkog djelovanja. Naposljetku će se provesti istraživanje među pripadnicima generacije Z pomoću dubinskih intervjua koji će voditi do zaključka o aktivističkim tendencijama ove generacije.

Cilj završnog rada jest prikazivanje razvoja mladenačkih aktivnosti za uključivanje u političku i društvenu sferu putem aktivizma s obzirom na povijesni i politički kontekst vremena u kojem žive. Radom će se nastojati dati pregled o pankerskoj i novovalnoj kulturi općenito i na području Hrvatske te o kulturi generacije Z u dobi društvenih mreža kako bi se shvatili razlozi njihovih specifičnih i kontekstno primjerenih aktivističkih djelovanja.

2. Kultura i supkultura

S obzirom na to da se u ovom radu neprestano osvrće na pojam supkulture, potrebno ga je definirati, a kako bi se njega shvatilo, mora se objasniti i sâm temelj te riječi, odnosno kulturu. Kultura tijekom povijesti poprima mnoga značenja, stoga se njezina definicija s vremenom mijenja i nadograđuje. Edward B. Tylor ju 1871. godine definira kao kompleksnu cjelinu koja uključuje znanje, vjerovanja, umjetnost, moral, zakone, običaje i bilo koje druge sposobnosti i navike koje je čovjek stekao kao član društva. Terry Eagleton (2016: 1) ističe kompleksnost riječi *kultura* i njezino značenje dijeli na četiri dijela gdje ona može označavati:

1. skup umjetničkog i intelektualnog rada
2. proces duhovnog i intelektualnog razvoja
3. vrijednost, običaje, vjerovanja i simboličke prakse po kojima žive muškarci i žene
4. cjelokupan način života (Eagleton, 2016: 1).

Definicija kulture se dakle prilagođava društvu i vremenu, odnosno mijenja se s obzirom na životne prakse čovjeka u određenom povijesnom razdoblju. Na to se nadovezuje i pojam supkultura koje Haenfler (2014: 15) objašnjava ne kao statične „stvari“ nego sâm način na koji se opisuju i razumiju tekući procesi segmenata i trenutaka društvenog života. Haenfler (2014: 16) nudi i definiciju supkulture u kojoj ju opisuje kao relativno difuznu društvenu mrežu koja ima zajednički identitet, različita značenja oko određenih ideja, praksi objekata i osjećaj marginalizacije ili otpora prema percipiranome „konvencionalnom“ društvu.

2.1. Obilježja supkultura

Haenfler svojom definicijom supkulture predstavlja pet elemenata kojima opisuje način rada supkultura i ponašanja njezinih pripadnika. Pa tako, po Haenfleru (2014: 16), supkultura opisuje obrasce iskustava i veze između ljudi uključenih u stalnu interakciju. Ona ima relativno malo formalnog vodstva, birokratske organizacijske strukture ili ikakvih racionalno planiranih, legitimnih pravila u usporedbi s konvencionalnim poduzećima, školama, političkim strankama i građanskim grupama, što ju čini difuznom društvenom mrežom. Nadalje, govori o elementu zajedničkog identiteta koji se uviđa jer se sudionici određene supkulture identificiraju jedni s drugima i vide sebe drugačijima od drugih uključujući često i druge supkulturiste. Sljedeći element o kojem Haenfler (2014: 17) piše su zajednička razlikovna značenja. On objašnjava da

supkulturisti dijele ideje (vrijednosti, uvjerenja), prakse (rituale, slobodno vrijeme) i predmete (*skateboard* i slično), odnosno da aktivno stvaraju i pridodaju značenje određenim elementima. Do određenog se stupnja ta značenja razlikuju od široko prihvaćenih normi i vrijednosti, što supkulture same po sebi čini nenormativnima. Nadalje, Haenfler (2014: 17) ističe element otpornosti gdje supkulturisti imaju tendenciju pružanja, pasivno ili aktivno, neke vrste otpora *mainstream*, odnosno dominantnoj kulturi. On navodi i da supkulture u različitim stupnjevima namjerno potiču oporbenu svijest ili čak namjerno antagonistički odnos s normalnim društvom. Naposljetku, karakterizira ih i marginalizacija. Svi pripadnici supkultura dijele određeni stupanj statusa tzv. *outsidera* iako su rijetko u potpunosti različiti ili odvojeni od drugih društvenih skupina, objašnjava Haenfler (2014: 17). Ono što je zanimljivo, a što autor ističe, jest da mnogi ili čak većina suvremenih supkulturanata nisu strukturalno marginalizirani, nego su na neki način izabrali svoju marginalizaciju.

Dakle, Haenfler (2014: 17) zaključuje, supkultura nije „stvar“, nije čak ni odmah prepoznatljiva „skupina“, nego skup različitih značenja i praksi koje se mijenjaju tijekom vremena.

3. Povijesni razvoj supkultura

Perasović (2001: 9) piše da se teorije o supkulturama razvijaju od prvih radova čikaške škole u dvadesetim i tridesetim godinama 20. stoljeća. Razvoj se nastavlja skeptičkom revolucijom u sociologiji devijacije kada nastaje teorija o delikventnoj supkulturi te se pojam supkulture mladih ustaljuje u akademskim, ali i neformalnim okruženjima pojavom kontrakture i popularnosti pokreta mladeži krajem 1960-ih. Stoga se u ovom radu nalazi povijesni pregled razvoja pojma i teorije supkulture od čikaške škole, u pojavi teorije delikventne supkulture (50-e 20. st.), kontrakture (60-e 20. st.) i naposljetku Birminghamske škole (70-e i 80-e 20. st.), koja je proučavala utjecaj glazbe, stila i slično u oblikovanju tadašnjih supkultura.

3.1. Čikaška škola

Čikašku školu je tematski i vremenski jasno definirao Čaldarović, piše Perasović (2001: 17), time što je prvenstveno odredio Thomasa, Parka, Burgessa, McKenzija i Wirtha kao njezine glavne predstavnike, a označavajući dvadesete i tridesete godine 20. stoljeća kao ključno razdoblje stvaranja teorije (delikventne) supkulture. Također, izdvojio je monografske studije i metodološke aspekte kao neizbježno poglavlje djelovanja čikaške sociološke škole. S obzirom na to, možemo slobodno reći da je čikaška škola rodno mjesto samog pojma supkulture mladih i sociologije adolescentskih životnih stilova općenito. Nadalje, Perasović objašnjava kako postoje tri međusobno isprepletene dimenzije koje čine zaštitni znak čikaške škole:

1. teorije „humane ekologije“ i spacijalno-socijalnih odnosa
2. teorija socijalne dezorganizacije
3. metodološki, kvalitativni „povratak podacima“ (Perasović, 2001: 17).

Čikaški su autori bili pod utjecajem organicizma¹, pa su društvu pristupali uspoređujući društvene procese (npr. kompetencije, segregacije i akomodacije) sa sličnim procesima u biljnom i životinjskom svijetu. Popovski (1983: 103) u svom stručnom radu objašnjava kako je krajem 19. i početkom 20. stoljeća Chicago bio poplavljen imigrantima, što je uzrokovalo intenzivno proučavanje socijalne adaptacije imigranata na grad, a u konačnici i fokus na

¹ Organicizam – pravac u sociologiji koji društvo tumači kao živi organizam, pa je po tom shvaćanju društvo podvrgnuto zakonima koji vladaju u svijetu živih bića, sve pojave u društvu se shvaćaju biologistički (Hrvatska enciklopedija URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=45459> [pristup: 18. 7. 2022.].

kulturne aspekte samog istraživanja. Takvo istraživanje zahtijevalo je mnogobrojne statističke podatke, ali bilo je potrebno smisliti i druge metode prikupljanja podataka. S obzirom na to, „Čikaška škola afirmira kvalitativnu metodologiju. Zato posebno njeguje metodu sudjelujućeg promatranja. Naglašava potrebu neposrednog kontakta s ispitanicima, budući da ju zanima zapažanje i interpretacija određene situacije od strane ispitanika. Kvantitativne tehnike se ne zanemaruju, ali služe kao pomoćne, barem u prvom periodu razvoja škole“ (Popovski, 1983: 103). Prijelaz prema teoriji delikventne supkulture nalazi se u Sutherlandovoj kriminologiji i serijom istraživanja Shawa i McKaya, piše Perasović (2001: 20). Čikaška kriminologija istražuje različita delikventna područja i stvara teoriju diferencijalne asocijacije, koja jasno pokazuje da društvene skupine dolaze u normativne konflikte i kako proces učenja može označavati učenje devijantnog ponašanja koje se definira u sferi socijalnog. Clifford Shaw, jedan od kriminologa koji je proučavao i pisao o grupnoj tradiciji delikvencije mladih, tvrdio je da se želje i porivi koje pokreću delikventnog dječaka ne razlikuju od onih koji pokreću aktere konvencionalnih djelatnosti u društvu. Naime, svakoj je individui važno kako postupaju oni s njom najbliže povezani (s kojima se nalazi u istom klubu, sektu, klasi, profesiji), a veliko značenje imaju i modeli koji predstavljaju ideal kojem se teži. Delikvencija je stoga, opisuje Shaw, prirodna prilagodba očekivanjima grupe čiji je član dotični (delikventni) akter, a nužno je i sudjelovanje u aktivnostima grupe (odnosno delikventna praksa) koja pojedincu može dati osjećaj ponosa, prestiža i superiornosti. Perasović (2001: 20) dalje opisuje kako je Shaw odbacivao ideju delikvencije kao izraza zlobe, zloće i neposluha, naprotiv – opisuje ju kao postizanje stimulacije, uzbuđenja i ushićenja. Međutim, moralni standardi i kulturne vrijednosti delikventnog svijeta odstupaju od onih širega, konvencionalnog društva, a upravo je analiza tih suprotstavljenih grupa u konačnici dovela do teorije delikventne supkulture.

3.2. Teorija delikventne supkulture

Iako se nije koristio sâm pojam *supkulture*, različite neformalne grupe mladih, tzv. *gangovi* (škvadre, klape, bande) bile su često prikazane u radovima čikaške škole, objašnjava Perasović (2001: 22), a rasprava o fenomenu nastanka tih grupa i radikalno odstupanje ponašanja nekih od njih od šire socijalne okoline dovelo je do stvaranja pojma delikventne supkulture. U početku socijalno-teorijskog proučavanja supkultura, pojam je isključivo bio vezan uz mlade nižih klasa. S obzirom na to razlikovali su se *corner boys*-i od *college boys*-a, govori Perasović (2002: 486), gdje su prvi bili dječaci iz prijašnje spomenutih *gangova* (bandi) s ugla ulice, a drugi su predstavljali društveno odgovorne vršnjake koji studiraju. Albert Cohen

jedan je od najpoznatijih utemeljitelja pojma delikventne supkulture i u svojoj knjizi *Deliquent Boys: the Culture of the Gang* obrađuje pitanje kako netko postaje delikvent te u konačnici zaključuje ono što i čikaška škola: da osoba to uči učlanjujući se u grupe u kojima je takvo ponašanje već norma i u kojima se provodi delikventna praksa, pa mu i ostali članovi prenose takva znanja i vjerovanja. Cohen, objašnjava Peraosović (2001: 23), kulturu shvaća kao način života, znanje, vjerovanja, vrednote, ukuse i predrasude koji su postali tradicionalni u društvenim grupama i postižu se interakcijom, ali naglašava i kako postoji kultura unutar kulture, supkulture dobrih grupa, supkulture unutar supkulture. Naglašava i kako sve one imaju nešto zajedničko, a to je činjenica da su sve nastale samo interakcijom s onima koji u svom uvjerenju i djelovanju već dijele i utjelovljuju kulturni obrazac, pa tako i delikventne supkulture unutar kojih su članovi grupe izloženi delikventnom obrascu i delikventnoj tradiciji. Također objašnjava i da delikventi nisu patološki obilježeni fizičkom ni psihičkom karakteristikom, što samo nadalje obrazlaže čikaško (i Cohenovo) shvaćanje nastanka delikventa. Cohen pojašnjava supkulturu kao vrstu djelovanja usmjerenu rješavanju nekog problema. „Ključni uvjet stvaranja i pojavljivanja nove kulturne forme jest postojanje nekog broja aktera, koji su u efektnoj međusobnoj interakciji, i koji imaju slične probleme prilagodbe. Ako pojedinac nešto pokuša, pa u tome dobije podršku, u interakciji stvar raste i mijenja se model, djelovanjem nastaje novi kulturni model, stvara se subkulturna solucija“ (Perasović, 2001: 26). Cohen time zaključuje da supkultura u konačnici predstavlja grupno rješenje za neki problem. Često je taj problem upravo onaj prijašnje spomenuti društveni rang kojim je obilježena njihova obitelj, pa time i oni sami. Nadalje, Perasović (2001: 29) objašnjava Cohenovo tumačenje problema radničke klase i zašto se radnička mladež najčešće vraća „škvadri s ugla ulice“. Govori kako su prihvaćeni stereotipi, primjerice u školi, osmišljeni kako bi sustav od svih stvorio osobe po kriterijima srednje klase, koji su samim time izrazito nepogodni za učenike iz niže klase jer bi morali promijeniti vlastiti govor, ponašanje, ambicije, navike (identitet općenito) kako bi se prilagodili, a možda ni tada ne bi uspjeli. S obzirom na to, oni se nakon prvotnih upoznavanja s organizacijama i ustanovama koje funkcioniraju na takav način vraćaju ulici ili kafiću, gdje ih ljudski odnosi više zadovoljavaju. To su dakle ti problemi prilagodbe na koji su (delikventne) supkulture najčešći odgovor. Autori zaslužni za teoriju delikventne supkulture razvrstali su tri tipa supkulture mladih, objašnjava Perasović:

1. kriminalna – supkultura poluprofesionalnog lopova
2. konfliktna – status i reputacija sječu se borbom s drugim sličnim skupinama, tučnjavama i zaposjedanjem teritorija

3. supkultura povlačenja – odnosi se na upotrebu droge (Perasović, 2002: 487).

3.3. Kontrakultura

Pojam kontrakture koristio se i prije druge polovice šezdesetih godina 20. st., ali tek nakon pojave obilja društvenih pokreta i buntovničko-otpadničke (sup)kulture u SAD-u (i nakon usvajanja knjige Theodora Roszaka *Stvaranje kontra kulture*) pojam se koristi kao sinonim za širok spektar raznovrsnih političkih i kulturnih gibanja, piše Perasović (2001: 67). U tom se razdoblju isticalo pojačano zanimanje za antropologiju, sociologiju, filozofiju, socijalnu psihologiju i druge društveno-humanističke znanosti uzrokovano napuštanjem znanstveno-tehničkog optimizma civilizacije koja, kako je to Perasović (2001: 67) stavio u perspektivu, putuje na mjesec i istovremeno umire od gladi. Kada se spoji takav mentalitet i činjenica da se intenzivno širi *rock*-kultura, ne čudi pojava raznoraznih oblika pobune protiv autoriteta i stvaranje „revolucionarnih“ grupa koje su u skladu s ljevičarskom ideologijom zagovarale promjenu u svijetu. Također, smatrali su da se takva promjena postiže prvenstveno samopromjenom, odnosno radom na sebi. Ovo u kombinaciji s interesom za filozofiju, sociologiju, psihoanalizu, duhovne prakse, šamanizam i dr. rezultira pojavom tzv. *hipijevskog* stila života. Karakterizirala ga je neformalnost, nonkonformizam, spontanost, ekspresivizam, a u isto vrijeme i bunt, prosvjetiteljska retorika i obilježja poput dugačke kose, uporabe psihodeličnih droga i seksualne revolucije/slobode. Osim toga, šezdesete su važne za sociologiju supkulture i zbog rasta „medijskog svijeta i medijskih posredovanja svakidašnjega života u razdoblju razvoja industrije slobodnoga vremena te plima društvenih pokreta i nastanak kontrakture“ (Perasović 2002: 487). Prethodno spomenuto klasno određenje uvjetovalo je i neposredno povezivanje pojma kontrakture kao supkulture srednje klase, ali takvo shvaćanje ograničava definiciju pojma i označava samo jedno razdoblje američke povijesti, pa se gubi smisao uporabe pojma na općoj razini, obrazlaže Perasović (2002: 488). „Kontrakultura tako označava one aktere (pokrete, inicijative, skupine i pojedince) koji nastupaju sa širih svjetonazorskih (filozofskih, duhovnih, socijalno-teorijskih, političkih) pozicija, koji žele izgraditi alternativne institucije, imaju (ili nastoje stvoriti) svoje medije (od fanzina i novina do piratskog ili legalnog radija), svoje ('slobodne') škole, bolnice, vrtiće, mjesta prehrane“ (Perasović, 2002: 488). Perasović (2002: 488) nadalje spominje da kontrakultura nastoji razviti alternativne načine zajedničkog života, primjerice u komuni ili slično, i zamagliti razliku

između sfere rada i slobodnog vremena, integrirati umjetnost u svakodnevni život i protiviti se sustavu istovremeno.

3.4. Birminghamska škola

Birminghamska sociološka škola u drugoj polovici sedamdesetih 20. st. u središte zanimanja postavlja supkulture mladih, piše Perasović (2002: 489). Ovo doba istraživanja i značajni Birminghamski autori (poput Stuarta Halla, Dicka Hebidgea, Paula Willisa, Phila Cohena i drugih) se do dana današnjeg smatraju najutjecajnijim za područje istraživanja supkultura. Birminghamska škola je u svojoj interpretaciji supkultura zadržala shvaćanje Alberta Cohena o delikventnoj supkulturi iz pedesetih 20. st. Prvenstveno se preuzela osnova definiranja supkulture kao rješenja za problem klasne strukture društva. Cilj je bio pojasniti pojave mladih supkultura Velike Britanije nakon Drugoga svjetskog rata, poput *teddy boys*-a, *mods*-a, skinheda, rokeri i pankera. Nastojali su istražiti različite aspekte supkulturne mladeži radničke klase, pa su uglavnom istraživali mlade bijele muškarce niže klase. S obzirom na to, povezivali su nastanak supkultura kao isključivo vezan za klasu i taj su zaključak odveli u potpunu krajnost kada su izjavili da supkulturni otpor ima malo ili nimalo djelovanja na stvarne promjene i da takvo djelovanje rezultira u kontraefektu, odnosno jačanju njihova niskog statusa u društvu.

Phil Cohen, jedan od pripadnika i značajnih autora Birminghamske škole, u svom je radu *Subkulturalni konflikti i zajednica radničke klase* postavio temeljne teze i interpretacije preko kojih je zagovarao shvaćanje supkulture kao simboličkog rješavanja „proturječnosti kolektivno doživljenih u roditeljskoj, matičnoj klasnoj kulturi“ (Perasović 2001: 114). Dakle, supkultura je, po Cohenu, „pokušaj ponovnog pronalaženja nekih od socijalno kohezivnih elemenata koji su razoreni u njegovoj roditeljskoj kulturi, kombinirajući ih s drugim elementima, preuzetim iz drugih klasnih frakcija“ (Perasović 2001: 116).

Jedan od pripadnika i značajnijih autora Birminghamske škole jest prijašnje naveden Phil Cohen, koji je vjerovao da se u svakom supkulturnom stilu nalaze četiri elementa:

1. način odijevanja
2. glazba
3. žargon/sleng

4. rituali (Perasović, 2001: 116).

Cohen (1997), kako je navedeno u Perasovićevu radu (2001), tvrdi kako svaka supkultura ima ova četiri elemenata, koji se nadalje interpretiraju i odnose na svaku individualnu supkulturu posebno, ali važnost naknadno pridodaje i elementu teritorijalnosti, koja je za njega veza između supkulture kao simboličke strukture i njezina stvarnog života. Jer simbolička struktura supkulture, govori Perasović (2001: 118), omogućuje pripadanje pojedinaca (a ne samo skupine) supkulturnim stilovima života i bez neformalne skupine ili „škvadre“ kojoj pripadaju.

Birminghamski pristup i teorija supkultura zaključuje se radom Johna Clarkea, Stuarta Halla, Tonyja Jeffersona i Briana Robertsa *Subkulture, kulture i klasa*. U ovom radu Clarke i suradnici žele srušiti uspostavljen fenomen kulture mladih i napominju kako je rangiranje klasa u društvu praćeno rangiranjem kultura, pa ih oboje karakterizira nejednakost, nadređenost i podređenost. Autori smatraju da klasne kulture nastaju jer je dominantna kultura ona vladajuće klase koja se predstavlja kao jedina i koju tada podređene kulture pokušavaju smijeniti. Supkultura je za autore u konačnici odgovor i borba protiv dominantnog poretka.

Lawrence Grossberg je 90-ih 20. st. nastavio birminghamsku tradiciju u Americi, ali je uočio da veći broj mladih svoj identitet i životni stil posreduju raznovrsnim pravcima *rock-* (i slične) glazbe, ali nisu dio nijedne od poznatih profiliranih supkultura. Nadalje, tijekom 90-ih 20. st. je utjecaj birminghamske škole počeo slabiti i „njeni ključni akteri napustili su područje subkulture mladih, ali proširili koncept 'kulturnih studija'“ (Perasović, 2002: 491).

3.5. Bricolage

Perasović (2001:124) ističe pojam *bricolage* za koji govori da je korišten u birminghamskoj školi i u supkulturnu teoriju ga je uveo John Clark 1976. godine kao koncept preuređenja i rekontekstualizacije, a osobito je važan u procesu nastajanja stila. Clark u području mode vidi osnovni oblik diskursa koji uvjetuje nastajanje supkulturnih stilova tako da se odvija diferencijalna selekcija unutar matrice postojećeg s obzirom na to da se supkulturna intervencija mora „ticati predmeta koji nose značenje organizirano u dovoljno koherentnom sustavu da bi uopće relokacija i transformacija bila doživljena kao preobrazba“ (Perasović, 2001: 124). Dakle, Clarke (1975), kako je navedeno u Perasovićevu radu (2001), objašnjava kako se pri kreiranju supkulturnih stilova ne događa stvaranje predmeta ili njegova značenja ni

iz čega, nego se tu radi o transformaciji i razmještanju onoga posuđenog u obrazac koji nosi neko novo značenje. To je dakle „prevođenje u novi kontekst i prilagodbu“ (Perasović, 2001: 124).

4. Pank u svijetu

Pank se pojavljuje sredinom sedamdesetih godina 20. stoljeća na području Engleske. Nastaje kao odgovor na pristup glazbene industrije prema *rock*-izričaju i na tadašnju političku i ekonomsku situaciju Velike Britanije.

4.1. Politički kontekst Velike Britanije u vrijeme pank

Velika Britanija se nakon Drugoga svjetskog rata našla u problemima ekonomskog oporavka zemlje koja je, kako Pavela (2021: 7) piše, bila opterećena visokim ratnim izdacima. U to je vrijeme na čelu bila laburistička stranka predvođena premijerom Clementom Attleejem, a aktualno je bilo i pitanje procesa dekolonizacije unutar zemlja Commonwealtha. Velika Britanija htjela je uspostaviti suradnju sa SAD-om u sklopu NATO saveza, a ostale su europske zemlje poticale međusobno ekonomsko, odnosno tržišno zbližavanje. Pregovori s ostalim europskim državama o modelu udruživanja trajat će gotovo deset godina, pa tako Velika Britanija neće biti jedna od država koja je potpisala ugovore iz Rima, kojima se osnovala Europska ekonomska zajednica i Europska zajednica za atomsku energiju. Međutim, pridružit će se Europskoj slobodnoj trgovinskoj zoni 1959. godine, nastaloj kao reakcija na Europsku ekonomsku zajednicu, kako bi osigurala sigurnost, odnosno zaštitu od moguće ekonomske diskriminacije ostalih zemalja, piše Pavela (2021: 7). Iste godine osvaja se novi mandat u kojem konzervativci shvaćaju oslabjelu ulogu Velike Britanije u svijetu i primjećuju rastuću autonomiju ostalih država Commonwealtha, što im poručuje da je vrijeme za smanjenje razine tadašnje izolacionističke politike. S obzirom na prijašnje odnose Velike Britanije s ostatkom europskih država, nije začuđujuća francuska odbijenica za ulazak Velike Britanije u Europsku ekonomsku zajednicu 1963. godine. Zemlja će joj pristupiti tek deset godina kasnije (1973. zajedno s Danskom i Irskom). Veliku Britaniju krajem šezdesetih godina 20. stoljeća zahvaća opasna ekonomka kriza popraćena visokom inflacijom. Ističu se i društveni nemiri koji nastaju ponajprije u Sjevernoj Irskoj gdje pripadnici Irske revolucionarne vojske redovito izvršavaju diverzantske i terorističke akcije protiv britanskih vlasti, objašnjava Pavela (2021: 8). „Niz zakona o imigracijama, koji će biti izglasavani u razdoblju od 1962. pa do 1973., prekinut će veliki broj dotadašnjeg useljavanja. Donošenja ovakvih restrikcija bit će posljedica anti-migracijskog lobiranja koje će migrante karakterizirati kao remetilački faktor unutar britanskog društva“ (Pavela, 2021: 8–9).

U zimu 1978. godine započet će masovni radnički štrajkovi predvođeni iznimno jakim sindikatima, a uz to će aktualna biti i nestašica hrane, blokade tvrtki, zatvorene obrazovne ustanove i bolnice koje primaju samo hitne slučajeve, objašnjava Pavela (2021: 9). Kriza se manifestirala tako da je više od milijuna ljudi bilo nezaposleno, gospodarski je rast bio izrazito nizak, a inflacija je rasla i više od 10 % godišnje. Osoba koja prva nudi rješenje ovoj gospodarskoj krizi je Margaret Thatcher, prva žena premijerka u povijesti Velike Britanije u kontekstu neoliberalne ekonomske doktrine, a pratila ju je i reforma javne uprave. Pojavljuje se nova neokonzervativna ideologija, tzv. *tačerezizam* u kojemu se povećala uloga „privatnog sektora, slobodnoga poduzetništva i konkurencije na otvorenome tržištu, uz ograničavanje uloge države, te na konzervativnoj politici jačanja socijalne discipline, državne represije i tradicionalnih vrijednosti i institucija.“²

Jedna od najznačajnijih promjena jest privatizacija državnih tvrtki koja je znatno utjecala na promjenu ekonomskog stanja Velike Britanije i u konačnici rezultirala povećanjem produktivnosti rada, rastom bruto društvenog proizvoda i najmanje stope nezaposlenosti naspram drugim članicama Europske zajednice, naglašava Pavela (2021: 9). Međutim, ovakvo ekonomsko isplativo djelovanje imalo je i kritičare, a to su ponajprije bili pripadnici radničke klase jer je u nekim zastarjelim sektorima dolazilo do smanjenja broja zaposlenih, pa je značajan sukob bio onaj s rudarskim štrajkovima pokrenut 1984. godine nakon vladine objave o planiranom zatvaranju većeg broja rudnika ugljena u zemlji, što je rezultiralo gubitkom zaposlenja za oko 20 000 radnika, objašnjava Pavela (2021: 10). Dio građana bio je zadovoljan vladom predvođenom Margaret Thatcher zbog uspješne britanske vojne intervencije na Falklandske otoke 1982. godine, a drugi se dio bunio protiv institucionalizacije rasizma konzervativne vlade uzrokovanim novim imigracijskim zakonima i Zakonom o britanskoj nacionalnosti 1983. godine. Margaret Thatcher krajem trećeg mandata svoje stranke nastoji smiriti sukobe na području Sjeverne Irske, ističe Pavela (2021: 10), ali glavni razlog gubitka na izborima 1990. godine jest tadašnji odnos vladajućih prema europskim integracijskim procesima. „U vrijeme najdinamičnijeg razvoja Europske unije (od 1985. do 1992.), politika zagovaranja državnosti kao najčvršćeg temelja međunarodne stabilnosti, doživljavana je kao retrogradna i nije uspjela pronaći svoje istomišljenike u većini britanskog naroda“ (Pavela, 2021: 10–11).

² Hrvatska enciklopedija URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=60147> [pristup: 22. 7. 2022.].

4.2. Nastanak panku u Velikoj Britaniji

Pank glazba razlikovala se od *mainstream rocka* i popa time što je, kako Perasović (2001: 127) tumači, slavila amaterizam, jednostavnost, izravnost i žestinu te je bila u skladu s imidžom koji je cijenio sve abnormalno, perverzno i uživao u isticanju gnjeva. Sex Pistolsi zvučali su doista amaterski, ali je njihova izvedba bila ukrašena energičnošću, glasnoćom i posebnošću interpretacije pjevača s naglaskom tipičnim za englesku radničku klasu, ističe Pavela (2021: 31). „Granica između izvođača i publike često je bila ukinuta, pozornica i simbolički i stvarno spuštana na istu razinu podija za publiku, a svaki koncert prijetnja zakonu, redu i miru“ (Perasović 2001: 128). Nazivi grupa (poput The Rejects, Sex Pistols, Clash, The Worst i slično) i nazivi pjesama reflektirali su tendenciju dobrovoljna preuzimanja statusa izopćenika, što je karakteriziralo cijeli pank-pokret. Na to je upućivao i proces ironična samoponižavanja koji je očit i u samom imenu *punk*, što je bila tipična uvreda u označavanju nekoga kao podla, zla, pokvarena i bezvrijedna.

Katalizator pojave panku kao odgovora na tadašnji *rock*-stil jest popularizacija izdavačkih kuća tzv. *arena rocka*. To je koncept u kojemu se *rock*-koncerti izvode s brojnom publikom koja je fizički udaljena od uzdignute pozornice s bendom, a time i simbolički jer, kako Pavela (2021: 28) naglašava, ovakav razmak pravi barijeru između glazbenika i slušatelja te onemogućuje uspostavu kontakta i razmjenu međusobnih iskustava. U koncept *arena rocka* ulazila je i praksa izdvajanja i promocije glavnog izvođača benda, a ostali su bili smatrani pratećim glazbenicima, što se može vidjeti i po velikom broju grupa čija imena sadržavaju naziv samo jedne zvijezde. S obzirom na to, „Rock se više nije smatrao zabavnom glazbom, postao je previše profesionaliziran i oni koji su ga izvodili, od njega su zahtijevali materijalnu korist i često preveliku dozu poštovanja. Za ovakav izričaj ustalit će se naziv *progressive rock*. Upravo će na ovakvu situaciju u glazbi *punk* pokret i njegovi derivati biti usmjereni da je promjene“ (Pavela, 2021: 28). Osim *arena* i *progressive rocka*, bitno je spomenuti i druge pravce koji su utjecali na pojavu panku, poput *glam rocka* i *pub rocka* koji se pojavio sedamdesetih godina 20. stoljeća u Engleskoj i zvučao je, kako Pavela (2021: 29) to opisuje, kao mješavina ranog *rock and rolla* i R&B-a. On je premjestio koncerte sa stadiona i velikih dvorana u manje, intimnije prostore i klubove, što je omogućilo izravnu komunikaciju publike s izvođačem. Najznačajniji predstavnici su Dr. Feelgood, bend Roogalator i Heavy metal kids. *Glam rock* (poznat i pod nazivom *glitter rock*) karakteriziraju izvođači koji sebe predstavljaju kao zvijezde i atrakcije te se zato koriste raznolikim sredstvima poput stvaranja alter ega, odjevanja odjeće suprotnog spola, ekscesivnim korištenjem šljokica i naročito glamuroznim glazbenim

produkcijama. Hebdige (1979: 62) objašnjava kako je *glam rock* do sredine sedamdesetih podijelio većinu mladih radničke klase na dvije različite skupine. Jedna se fokusirala na ono što Hebdige (1979: 62) naziva *mainstream glitter* bendove poput T. Rex, Gary Glitter, Alvin Stardust i slično. Druga se skupina sastojala od starijih, samosvjesnijih tinejdžera koji su se posvetili ezoterijskim umjetnicima poput David Bowieja, Lou Reeda i drugih. Pank je od *glam rocka* preuzeo karakteristike agresivnijeg zvuka od prijašnjeg klasičnog roka i potrebu da svojim nastupom šokira publiku, objašnjava Pavela (2021: 28). Unatoč zajedničkim obilježjima, pankerska estetika, objašnjava Hebdige (1979: 63), pokušaj je razotkrivanja implicitnih kontradikcija *glam rocka*. Tako su se estetski ideali radničke klase, otrcanosti i prizemljenosti panka direktno suprotstavljali aroganciji i eleganciji *glam rock*-zvijezda. Pank je metaforički prikazivao radničku klasu u lancima i „prljavoj“ odjeći (zamrljane jakne, prozirne bluže). Opisivali su se kao odbačena generacija, koju je društvo klasificiralo kao ništavno i to se vidi u simboličkim i komičnim karakteristikama remena i lanaca, luđačkih košulja i ukočenih položaja, tumači Hebdige (1979: 63). Retorika panka je u konačnici bila prožeta ironijom, ali je i njegova opsjednutost klasom i relevantnošću bila namjerno izmišljena kako bi potkopala intelektualno držanje prethodne generacije *rock*-glazbenika. Ova ideologija, piše Hebdige (1979: 63), usmjerila je novi val prema *reggaeu* i sličnim stilovima koje je kult *glam rocka* izvorno isključivao. Pankeri pronalaze pozitivno značenje u očitu odbacivanju svega britanskog, što je predstavljalo simboličan čin koji je dovršio, kako to Hebdige (1979: 64) opisuje, svetogrđni program poduzet u samom *punk rocku*. Primjeri se mogu pronaći u pjesmama *Anarchy In The UK* i *God Save the Queen* benda Sex Pistols.

Prvi pank-koncert u Engleskoj, piše Pavela (2021: 30), održali su Sex Pistolsi u studenom 1975. i na njemu su svirane „uglavnom obrade bendova The Who i Small Faces, ali u mnogo sirovijem i energičnijem aranžmanu. Vokalna izvedba Johnnyja Rottena opisana je kao definicija ne samo anti popa, već negiranja svih dotadašnjih glazbenih izričaja“ (Pavela 2021: 30). Koncert je završio tako što su zaprepasteni organizatori isključili opremu benda prije predviđenog završetka. Na jednom od idućih koncerata naći će se i njihov budući basist John Beverly, takozvani Sid Vicious, koji je i navodni kreator plesa karakterističnog za pank zvan *pogo*. „Pogo ples, dobivši ime po pogo štapu, mehaničkoj napravi za skakanje gore-dolje, na mjestu ili u pokretu, uskoro će biti prihvaćen od punk publike te će se ubrzano širiti“ (Pavela 2021: 31). Oblici pankerskog plesa poput *the pogo*, *the pose* i *the robot*, piše Hebdige (1979: 108), nisu sadržavali konvencionalne oblike heteroseksualnog udvaranja pri izvedbi, pa time

zaključuje i da pank potkopava sve relevantne diskurse. Sex Pistolsi se s vremenom probijaju u, kako to Pavela (2021: 31) naziva, novu klupsku atrakciju Londona.

Pank-pokret bio je podložan znatnoj količini „iskrivljenih“ interpretacija i prezentacija u tisku, objašnjava Hebdige (1979: 111). Stoga se pokrenuo alternativni pankerski tisak koji je dokazao da se nisu samo odjeća ili glazba mogle odmah i jeftino proizvesti ograničenim resursima. Tako su nastali takozvani fanzini (poput *Sniffin Glue*, *Ripped and Torn*), odnosno časopisi koje je uređivao pojedinac ili grupa, a sadržavali su kritike, uvodnike i intervju s istaknutim pankerima, proizvedeni u malom opsegu i što je jeftinije moguće te spajani zajedno i distribuirani na malo maloprodajnih mjesta. Tako je *Sniffin Glue*, prvi fanzin i onaj koji je postigao najveću nakladu, pomoću jednostavnih dijagrama slikovito opisao pankersku „uradi sam“ filozofiju prikazavši jednostavne crteže koji ilustriraju položaj prstiju za sviranje triju različitih akorda na gitari s natpisom: „Ovo je akord, ovo je drugi, ovo je treći, sad osnujte bend.“ Jezik koji je obilježavao različite manifeste definitivno je bio onaj „radničke klase“, nadodaje Hebdige (1979: 111), a česte su bile i gramatičke, pravopisne i pogreške u tipkanju, kao i neispravljanje paginacije pronađene u konačnim objavama. Grafika i topografija korištena na omotima ploča i fanzima bila je u skladu s pankerskim *underground* i anarhičnim stilom, nadodaje Hebdige (1979: 112). Pank-supkultura je dakle označavala kaos na svim razinama. To je bilo moguće samo zato što je stil bio tako temeljito uređen i složen u smislenu cjelinu.

4.3. Pankerska moda

Hawkes (1977), kako je navedeno u Hebdigeovoj knjizi (1979), opisuje prijašnje spomenuti *bricolage* kao znanost o konkretnom jer se koristi sustavima povezivanja pri kojima se osnovni elementi mogu koristiti u raznim kombinacijama za stvaranje novih značenja unutar njih. Primjeri se mogu uočiti u modnom izričaju *teddy boys*-a koji su transformirali edvardijanski stil ranih pedesetih za bogate mladiće. Međutim, pank je za Hebdigea najjasniji primjer supkulturne upotrebe *bricolagea* u svrhu anarhičnog diskursa. Pankerski je stil često bio izravno uvredljiv i prijeteći, što se očitovalo na majicama s nepristojnim natpisima i terorističkom/gerilskom odjećom, ali je primarno bio definiran nasiljem svojih „kolaža“. Hebdige se (1979: 105) referira na dadaizam spominjući Duchampa i njegove „gotove proizvode“ koje je on samostalno odredio kao umjetnost. Na isti su se način u pankerskom stilu mogli upotrijebiti raznorazni svakodnevni, najneprikladniji predmeti poput igle, plastične kvačice za rublje, dijela televizora, tampona i slično. Pankeri su se koristili predmetima iz

najprljavijih okolina poput zahodskih lanaca nošenih kao ogrlice ili sigurnosnih igla (ziherica) izvučenih iz konteksta domaćinstva i nošenih kao nakit proboden kroz obraz, uho ili usnu. Pank je također prigrlio svu onu jeftinu, prljavu tkaninu poput PVC-a i plastike u vulgarnim dezenima i zastarjelim (demode) bojama i pretvorio ih u karakteristične pankerske odjevne predmete. Hebdige (1979: 107) nadalje objašnjava kako su konvencionalni standardi i ideje ljepote bili odbačeni zajedno s tradicionalnim naukom o ženskoj kozmetici. S obzirom na to, šminkali su se i dečki i djevojke s ciljem da budu viđeni i privuku pažnju. Lica su im postala, kako to autor naziva, apstraktni portreti. Kosa im je obično bila obojena u nekonvencionalne žarke boje (narančasta, zelena, svijetložuta, tamnocrna) s pramenovima, a odjeća je isticala činjenicu da je bila samostalno konstruirana s višestrukim patentnim zatvaračima i jasno prikazanim vanjskim šavovima. Koristili su se i nedozvoljenom ikonografijom seksualnog fetišizma odijevajući gumenu odjeću, kožne prsluke, mrežaste čarape, šiljaste cipele s potpeticom te rekvizite ropstva (pojasevi, trake i lanci) i time prikazivali svoju devijantnost.

5. Novi val u svijetu

Britannica novi val opisuje kao kategoriju glazbe nastalu kao odgovor na pank, koji je općenito bio siroviji, grublji i naročito politički, kao na i *mainstream rock* kasnih 1970-ih i ranih 1980-ih godina. Ime je preuzeo od francuske New Wave kinematografije kasnih 1950-ih godina. Novi val zadržao je osnovno načelo pank – svatko može osnovati svoj bend – ali je primarno bio pod utjecajem laganije strane pop-glazbe šezdesetih i mode pedesetih godina 20. stoljeća te su bili komercijalnije održiviji od kolega na suprotnoj strani.

Glazba novog vala obuhvaćala je široku paletu stilova, koji su često dijelili neobičnu bezbrižnost i smisao za humor. Oslanjao se na senzibilitet popa šezdesetih s naklonom prema elektroničkim zvukovima i tekstovima prožetim pametnom razigranošću. U Britaniji su novi val predvodili pjevači i tekstopisci kao što su Nick Lowe, Graham Parker i Elvis Costello, čije su pjesme bile sofisticirane i zarazne, te bendovi poput Madness and the Specials, Human League, Duran Duran, Blondie, Devo, Talking Heads, ali i mnogi drugi, kao npr. Adam and the Ants i Culture Club. Kako se približavala sredina 1980-ih, linija koja je razdvajala novi val od korporativnog *mainstreama* se zamaglila, posebice za bendove kao što su Pretenders Police i U2, koji su postali iznimno popularni. Iako je pank proglašen mrtvim (unatoč tomu što će kasnije inspirirati *grunge* i alternativu), glazbeni i modni senzibiliteti novog vala nastavili su utjecati na pop-glazbu tijekom 1990-ih.³

³ Britannica URL: <https://www.britannica.com/art/new-wave-music> [pristup: 19. 8. 2021.].

6. Pank i novi val u Jugoslaviji i Hrvatskoj

6.1. Politička klima Jugoslavije u doba pankaa i novog vala

Kraj sedamdesetih i početak osamdesetih godina 20. stoljeća za je bivšu Jugoslaviju označavao početak raspada sustava i države proisteklih iz, kako to Greguric (2012: 7) objašnjava, narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije. To je prije svega uzrokovala smrt dugogodišnjih komunističkih lidera Kardelja, Tite i Bakarića te nesposobnost njihovih nasljednika da zemlju povedu u pravcu ekonomskih i političkih reformi, ali i pojava najdublje ekonomske krize od nastanka zemlje. Kaotično stanje u zemlji ilustriraju ogromni vanjskotrgovinski deficiti i inflacija, nestašica naftnih derivata i higijenskih potrepština te redukcija struje i benzina. Unatoč pokušajima savezne vlade u provođenju ekonomske reforme koja bi trebala stabilizirati sustav, ubrzo se shvaća da oni nisu u stanju pronaći izlaz iz postojeće situacije. Sve se više vidi razlika između razvijenijih i nerazvijenijih dijelova bivše Jugoslavije, a dolazi i do međunarodnih prepiranja i rasprava o ulozi republičkih i centralnih organa vlasti i Saveza komunista, što ukazuje na mogućnost građanskog rata te izaziva nelagodu i apatiju stanovništva, opisuje Greguric (2012: 8). Mladi već početkom sedamdesetih godina počinju stvarati alternativne scene koje su se kulturološki i interesno razlikovale od ideološki definiranih ciljeva Saveza socijalističke omladine tadašnje Jugoslavije. „O postojanju tih supkulturnih skupina domaća javnost doznaje uglavnom kroz različite ekscenčne pojave na javnim mjestima. Zbog toga se o njima stvara negativan stav i u liberalnoj javnosti“ (Greguric, 2012: 8). Te skupine koje se pojavljuju gotovo su isključivo vezane uz glazbu, različite životne stilove i način provođenja slobodnog vremena, objašnjava Greguric (2012: 9) i postaje jasno kako je riječ o začetku novih skupina koje imaju otklon od dominantne kulture. To postižu stilom odijevanja drugačijim od onog „uobičajenog“, slušanjem određene vrste glazbe i druženjem na posebnim mjestima u gradu. „Istraživanja iz tog vremena pokazuju da mladi iskazuju svoj interes za promjene jer im je dosta provincijalnog mentaliteta, uštogljenog socijalizma i besperspektivnosti, ali sebe ne vide kao aktere tih promjena. Njihova glavna preokupacija je traženje identiteta u bespućima propadajućeg socijalizma“ (Greguric, 2012: 9). U tom trenutku još ne postoji snaga unutar „civilnog društva“ koja bi objedinila tu energiju nezadovoljstva i usmjerila ju prema aktivnim društvenim promjenama, objašnjava Greguric (2012: 9). Sve što su te supkulture radile i što ih je karakteriziralo bila je poruka koju šira javnost, posebice vlast, nije shvatila niti prihvaćala. Greguric (2012: 9) posebno ističe napadni

imidž pank-bendova s obojenim irokez frizurama i poderanim jaknama ukrašenim bedževima i zihericama te pirsinzima i psećim ogrlicama oko vrata. Ovakav stil stvarao je nelagodu, čak i strah kod običnih građana te su ih smatrali provokativnima, kaotičnima i agresivnima. „Iako je ta agresivnost bila više simboličkog karaktera ima primjera i stvarnog nasilja iz supkulturnog života pankera“ (Greguric, 2012: 9). U Jugoslaviji su djeca koja su se uključivala u takve supkulturne skupine bila uglavnom ona iz prigradskih četvrti kojima se bilo teško prilagoditi na urbanitet socijalističkih gradova i uglavnom su potjecala iz srednjih socijalnih gradova i pretežno studirala na humanističkim fakultetima, piše Greguric (2012: 10). „Iz ambijenta političke, gospodarske i socijalne krize socijalističkog samoupravljanja, kao i pod utjecajem svjetskih događanja kreće Novi val kao glazbeni i žurnalistički izraz nezadovoljstva postojećom situacijom u bivšoj Jugoslaviji“ (Greguric, 2012: 10).

6.2. Pojava pankera i novog vala u Jugoslaviji i Hrvatskoj

Barić (2011: 10) objašnjava da se za početak hrvatskog i jugoslavenskog pankera i novog vala uzima nastup Parafa na novogodišnjem tulumu 1976. godine na livadi u riječkom predgrađu Kozala. Iako, Barić napominje, Paraf na početku nije imao pankerski zvuk, nego pankerski imidž, a glazba im je više zvučala kao *hard rock*. Međutim, taj nastup imao je velik utjecaj na razvoj pankerske scene jer je Jugoslavija bila jedna od rijetkih zemalja u svijetu koja je krajem 1976. godine imala pankersku ili protopankersku grupu. U to je vrijeme samo nekoliko zemalja imalo par ranih pank-bendova, a to su bile Britanija, SAD, Irska, Australija, Francuska, Švicarska i Belgija. Ubrzo su se počele širiti vijesti o tom novom pokretu i na našem području, pa je tako *Džuboks*, jugoslavenski glazbeni časopis, pisao i recenzirao Patti Smith i Ramonese.

Prvi strani pank počeo je puštati Ljubljanski Radio Študent, a krajem 1976. objavljuju se prvi radovi strip-grupe Novi kvadrat u časopisu *Polet* koji su usko vezani uz novovalni i pankerski Zagreb, objašnjava Barić. *Polet* također piše o pojavi pankera u Britaniji, čak i prije objavljivanja prvog pank-albuma u Engleskoj. Taj tekst naslovljava se *Punk je nada 1977*, a napisao ga je kasnije poznati kritičar Jurij Šiftar. U tekstu Šiftar opisuje pank kao „Zasićeni grandioznim projektima, producentskim savršenstvom i instrumentalnom pirotehnikom, donosi u modu sirovu energiju, prljavi ritam i zdravi prizemni hard rock“ (Šiftar, 1997, navedeno u Barić, 2011: 10). Također, osvrće se i na političke stavove pank-pokreta: „Izvori autentičnog rock izraza traže se u skupinama nakaznih propovjednika mržnje protiv sistema i nasilja. [...]“

Punk rock je iz podruma, iz garaža izmilio na svjetlo dana izražavajući ljevičarska shvaćanja, šireći nemir“ (Šiftar, 1997, navedeno u Barić, 2011: 10). Do proljeća sljedeće godine iz inozemstva su se donosile prve pankerske ploče, singlice, kompilacije i rani engleski fanzini, pojašnjava Barić (2011: 10), a Parafi su se konačno preorijentirali na *punk rock*-zvuk i imidž te obilježili početak jugoslavenskog panka. U kolovozu 1977. Parafi su održali svoj prvi, improvizirani pank-nastup u riječkom parku gdje su izveli svoje četiri najranije pank-skladbe, a pjevač benda Valter Kocijančić u parku je ispisao *Paraf punk*, grafit koji je obnovljen 2018. godine i koji je Grad Rijeka proglasio zaštićenim kulturnim dobrom od lokalnog značaja. U Ljubljani su krajem kolovoza iste godine osnovani Pankrti, drugi pank-bend osnovan u Jugoslaviji, a u jesen nastaje i Klinska Pomora s prvim vokalom Davorom Gobcem koji je tada još bio osnovnoškolac. U to vrijeme, nastavlja Barić (2011: 11), u Zagrebu je još djelovao i pank-sastav Lou Profa i Loš Zvuk, a na Dan Republike 29. 11. iste godine formirat će se i pank-bend Prljavo Kazalište. „Na otvorenju izložbe stripova novokvadratovca Mirka Ilića održan je i koncert gdje su nastupili Pankrti, Azra i još manjih zagrebačkih bendova. Pankrti su nastupili u sklopu mini turneje Anarchy in Yugoslavia (Ljubljana-Zagreb-Beograd) i tim nastupom donijeli zvuke punk rocka u Zagreb. Azra je tada još uvijek svirala klasičniji rock, no zvuk Pankrta tada je impresionirao Štulića i on ubrzo mijenja stil Azre u novom pravcu“ (Barić, 2011: 12).

Barić nadalje ističe riječkog bubnjara Igora Ciancija, osnivača benda Zadnji, za koga se smatra da je donio originalni londonski pank-imidž u Hrvatsku, kao i ploče i fanzine, jer je jedno vrijeme živio u Britaniji. Pank je i u ovom dijelu svijeta bio doživljavan kao prijatna društvu, a novinari su ga nazivali i neofašističkim pokretom prepunim narkomana i nasilnika. Sljedećih godina počela su se pojavljivati jugoslavenska izdanja britanskog *punk rocka* i *new wavea*, ali do prostora Jugoslavije tada nikako nisu uspjeli doprijeti albumi najuspješnijih pank-bendova Sex Pistols i Ramones zbog državne cenzure. Godine 1987. objavljuju se tek tri novovalna singla u Jugoslaviji, piše Barić (2011: 13), Prljavo Kazalište izbacuje EP *Televizori*, Laboratorija Zvuka objavljuje *Dok vam je još vreme / Bilo je to u proleće* i Pankrti izdaju *Lepi in prazni / Lublana je bulana*. Tek najesen sljedeće godine će se redovito početi izdavati albumi i singlovi domaćih izvođača. U Rijeci se tad formiralo još bendova poput Protest, Silovani, Radnička kontrola, Slomljena Stakla i slično, što je Rijeku činilo gradom s najvećim brojem pank-bendova u Jugoslaviji.

„Velika četvorka“ bio je naziv za Pankrte, Prljavce, Parafe i Azru, koji su prvi put zajedno svirali na zajedničkom nastupu bendova nove scene u Novom Zagrebu u organizaciji

Poleta. Događaj se održao 6. 5. 1978., a nakon njega je ljubljanski promotor pank Igor Vidmar pozvao Prljavo kazalište i Parafe da zajedno s Pankrtima dođu nastupiti u Ljubljani, a Azra je tamo nastupila još prije svih njih. Time nastaje fenomen tzv. „pank-trokuta“ Rijeke, Zagreba i Ljubljane, objašnjava Barić (2011: 14). Polet organizira i još jedan, veći koncert u Maloj dvorani sportova u Zagrebu gdje se napokon pokazuje komercijalna isplativost domaćih inačica pank, što dokazuje i da se pank-pokret na ovom prostoru zaista ukorijenio. Iste se godine „pank-trokutu“ pridružuje i pulska scena s nastupima bendova Problemi, Gola Jaja i Nafta. Nadalje, formiranjem Filma (koji se tada zvao Šporko šalaporko i njegove žaluzine) i novom inkarnacijom Azre, piše Barić (2011: 14), stvoreni su prvi temelji hrvatskog novog vala. Pank je napokon počeo dobivati povoljnije kritike, a i mediji su se konačno počeli otvarati sceni. „Za to vrijeme zvukovi punka šire se i provincijom, tj. Slavonijom gdje koncertiraju lokalne snage Pogreb X, Brugija i Rukopotezno Povlačilo. U Rijeci se formira jedini bend koji po snazi može parirati Parafima, i konac prvog vala tamošnjeg punka označilo bi upravo formiranje grupe Termiti, negdje krajem rujna 1978.“ (Barić, 2011: 15). Tom godinom završava razdoblje prve generacije pankera ovih prostora, a sljedeće će već krenuti grupe novog vala i *power popa*. Finale ovog doba bilo je nastup pankera na BOOM festivalu 1978. u Novom Sadu i riječki Punk rock spektakl iste te godine, piše Barić (2011: 15).

„[...] u Zagrebu su krajem 1978. stvoreni prvi korijeni novog vala, mirnijeg i kompleksnijeg srodnika punka, koji je stilski bio daleko širi pojam od ovog prvog donekle uniformiranog načina“ (Barić, 2011: 72). Te korijene činili su počeci grupe Film, ali i njihov prvi bend Azra. Glazba grupe Film bila je u potpunosti stilski nova pojava za tadašnji hrvatski *rock*. Nitko nije mogao u potpunosti definirati njihov zvuk i objasniti odakle je preuzet. U konačnici, Film je uz Azru stvorio hrvatski novovalni zvuk. Uključivali su *mod*-elemente inspirirani grupom The Jam, ali za prvi *mod/pop punk*-bend uzimaju se Splićani Fon Biskich i Dijete iz Epruvete. Parafi i Termiti su riječki dragulji koji su ostvarili ogroman uspjeh diljem Jugoslavije, tako Rijeka obilježava najaktivniju pank-scenu tog doba. U Zagrebu se tada već uveliko piše o panku i novom valu, naglašava Barić (2011: 73), pa se i diskografiji počinju zanimati za tamošnje bendove. Tako je mnogo više bendova počelo snimati svoj demo, a u konačnici i prave studijske snimke čime pank napokon postaje komercijalno isplativ, prodavan i popularan, a pripadnika pank-pokreta i novog vala pronalazilo se sve više, piše Barić (2011: 74).

Velik utjecaj na daljnji tijek pank i novog vala na području Jugoslavije imala je smrt Josipa Broza Tita u svibnju 1980. godine, koja je u zemlju uvela, kako Barić (2011: 75) opisuje,

stanje neizvjesnosti, paranoje i pojačane pripravnosti. „Gotovo svi koncerti, izložbe i društvena događanja bili su otkazani ili zabranjeni. Također, odgođena su na neko vrijeme i sva planirana diskografska izdanja“ (Barić, 2011: 75). U lipnju su napokon počela izlaziti dugo očekivana izdanja poput Filmova singla *Kad si mlad / Zajedno* i Azrina istoimenog LP-a koji postaje nezamjenjivo ostvarenje hrvatskog i ex-yu rocka i novog vala. Iste godine Prljavci izdaju najutjecajniji album svoje karijere *Crno-bijeli svijet* kojim su, smatra Barić (2011: 76), ušli u svoju novovalnu-ska fazu i postali pripadnici tzv. „zagrebačke power pop“ škole. Nešto slično postiže i Parni Valjak, nastavlja Barić, kada izdaju album *Vruće igre* koji ih je predstavio u posve novovalnom i ska imidžu. Novi val postao je dominantan žanrovski trend, koji se od 1981. godine proširio po cijeloj bivšoj državi i dosegaio svoj kreativni vrhunac.

Novi val se, za razliku od pankera iz kojeg je proizišao, obraća širem krugu glazbenih konzumenata, što omogućuje veću supkulturnu identifikaciju i praksu mladih. To se može uočiti iz činjenice da je velik dio pankera i hašomana prigrlio novi val kao svoj oblik otpora i identifikacije, piše Greguric (2012: 10). Mnogi rock-kritičari misle da je novi val bio zlatno doba jugoslavenske glazbe s obzirom na to da su tadašnji bendovi postigli visoke glazbene domete, ali i da nikada prije na ovim prostorima nije vladalo takvo uzbuđenje i atmosfera. „To potvrđuje i činjenica da se i danas na radiopostajama diljem bivše Jugoslavije vrte kompozicije nastale u to doba. Postoje i klubovi koji održavaju partije posvećene glazbi 80.ih. Te činjenice govore o kvaliteti i autentičnosti novovalne glazbe“ (Ćurko i Greguric, 2012: 11). Novi val je svoju energiju akumulirao u nezadovoljstvu, apatiji i želji za promjenom, tvrdi Greguric (2012: 11), a jasno je vidljivo i kako je to bio bunt protiv sustava socijalističkog samoupravljanja. Smatrali su se „neprilagođenima“ i željnima promjena i novostima kakve su se nalazile u zapadnome svijetu. „[...] to je bila kritika 'svega postojećeg'. Krenulo se od besmislenosti političkog sustava, njegovih represivnih manira i ostarjelih vlastodržaca do ekonomskih i socijalnih problema, nepotizma i korupcije i najave željenih promjena“ (Ćurko i Greguric, 2012: 11).

Greguric (2012: 12) smatra da je u novome valu stvorena iluzija borbe za velike ideale slobode, a zapravo se samo radilo o traženju identiteta koji u postojećim uvjetima nije imao nikakve mogućnosti samorealizacije. „Novi val je bacio iskru svjetla među mladima, ali je ostao bez stvarne filozofske, intelektualne i političke snage“ (Ćurko i Greguric, 2012: 12). Novi val je dakle bio više duhovna pobuna nego politički bunt, piše Vertovšek (Ćurko i Greguric, 2012: 31).

7. Generacija Z

U svom radu Yadav i Rai (2017: 1) opisuju generaciju Z kao demografsku kohortu koja je uslijedila nakon generacije Y i X te koju karakterizira aktivnost i intenzivno korištenje društvenih platformi, što ujedno oslikava i ponašanje nadolazeće generacije. Po istraživanju Pew Research Centra, generacija Z obuhvaća raspon od 1997. do 2012. godine. Yadav i Rai (2017: 1) uočavaju da je ova generacija dobra socioekonomskog statusa i živi u urbaniziranim gospodarstvima u razvoju gdje je regulacija pristupa informacijskoj i komunikacijskoj tehnologiji (ICT-ju) manje ograničena i lako dostupna. Također, ovo je prva generacija kojoj je internetska tehnologija lako dostupna jer su bili izloženi neviđenoj količini tehnologije u svom odrastanju zahvaljujući *web*-evoluciji koja se dogodila tijekom 1990-ih. S obzirom na ovo, pripadnike ove generacije karakterizira učestala međusobna interakcija putem društvenih medija, što čini značajan dio njihova druženja i komunikacije općenito. Autori također ističu da im ta snažna virtualna veza pomaže i pri oslobađanju emocionalnih i psihičkih borbi s kojima se suočavaju izvan mreže. Međutim, takva rana, redovita i naročito utjecajna izloženost tehnologiji ima svoje prednosti i nedostatke u kontekstu racionalnih, sentimentalnih i društvenih posljedica. Ova generacija, ističu Yadav i Ravi (2017: 2), snažan je suradnik, velik potrošač mrežnih sadržaja i dosta gravitira korištenju interneta za *online* komunikaciju u kojoj radije sudjeluju i ostaju povezani putem tehnologije dostupne nadohvat ruke.

Ova mrežna generacija opremljena je, kako to Tapscott (2012: 244) opisuje, digitalnim alatima za okupljanje, rušenje autoriteta i mijenjanje svijeta. Odlučili su riješiti se godina skepticizma i cinizma vezane za političke procese kako bi masovno glasali, uglavnom za demokrate i društveno napredne ljude i svrhe, zaključuje Tapscott (2012: 244). S obzirom na to da ova generacija ima suradnički duh i očekuje ga u svim aspektima života, politika nije iznimka. Njima više ne odgovara konvencionalni model emitiranja u politici po principu „ti glasaš, ja vladam“. Oni očekuju suradnju s političarima i izravno uključenje tijekom vlasti. Žele biti u interakciji, pridonositi idejama, pomno istraživati političko djelovanje i raditi na kataliziranju inicijativa.

7.1. Utjecaj razvoja tehnologije i pojave interneta na generaciju Z

Bohnet i Gracia (2020: 2) pišu kako je današnja mladež specifična jer ima potpuno unikatan pristup medijima zato što su odrasli kao *digitalni domoroci*. To je naziv kojim se

mnogi autori služe kako bi opisali generacije rođene i odgajane u vremenu „digitalnog doba“ u kojemu su od početka okruženi računalima, mobilnim telefonima i ostalim sličnim digitalnim uređajima. Autori predstavljaju i pojam *digitoda* korišten za opis generacije djece rođene nakon 2008. godine, koja ima obrasce digitalnog angažmana koji se značajno razlikuju od onih djece rođene desetljeće ranije. Oni su prva kohorta rođena nakon postavljanja pametnih telefona na popularno tržište, a većina ih je i odrasla u kućanstvima s pristupom prijenosnim uređajima s tzv. *touch-screen*-om, odnosno zaslonom osjetljivim na dodir, pišu Bohnet i Gracia (2020: 2). Nadalje, roditelji ovih *digitoda* uglavnom imaju iskustva s korištenjem digitalnih tehnologija, pa često usvajaju i nove strategije odgajanja kojima promiču sigurnu upotrebu medija i digitalnu pismenost kod svoje djece. Djeca rođena oko 2010. godine su od rođenja upoznata sa snagom, prenosivošću i sveprisutnošću novijih *digitod*-tehnologija u usporedbi s djecom rođenom jedno desetljeće ranije. Također, ističu autori, imaju veću vjerojatnost da će se socijalizirati u digitalno bogatim obiteljskim kontekstima gdje su roditelji iskusni digitalni korisnici koji usvajaju tehnike aktivnoga digitalnog roditeljstva.

Pojam društvenih medija Yadav i Rai (2017: 2) definiraju kao svaku elektroničku uslugu kojom korisnici putem interneta mogu stvarati i dijeliti razne sadržaje. One uključuju usluge koje su razvili sami korisnici kao što su internetski časopisi, stranice društvenih platforma (Facebook, Instagram, Twitter i mnogi drugi), zone *online* igara, *online* forumi za recenziranje i slično. Generacija Z koristi se društvenim mrežama na način da im doprinosi uz to što ih konzumira. Yadav i Rai (2017: 2) objašnjavaju da ova generacija društvene mreže upotrebljava na način da doprinosi sadržaju, traži i dijeli informacije, činjenice i podatke te im mreže služe kao oblik zabave. Društveni mediji imali su najznačajniji utjecaj na način na koji djeca komuniciraju i povezuju se s drugima jer se za *digitode* fokus pri korištenju tehnologije premjestio s obrazovanja i pasivne zabave na, kako to Bohnet i Gracia (2020: 4) opisuju, isprepletenost s identitetima, društvenim mrežama i svakodnevnim iskustvima. Uostalom, autori ističu kako se je ova povećana pozornost na umrežavanje i potencijal za formiranje identiteta poklopila s vremenom međunarodnoga političkog i kulturnog preokreta (npr. američki predsjednički izbori 2016., Brexit), koji je potencijalno generirao nove oblike medijskog angažmana koji bi mogli utjecati na kulturne i medijske socijalizacije djece iz mlađe kohorte u odnosu na stariju kohortu.

Postoje brojni dokazi koji upućuju na negativan odnos između uporabe digitalne tehnologije i dobrobiti djece i adolescenata koji se njome služe. Studije koje obrađuju Bohnet i Gracia dokazale su da je povećana uporaba digitalnih tehnologija kod djece povezana s

povećanim simptomima depresije, povećanim poteškoćama u psihosocijalnoj prilagodbi, smanjenim samopoštovanjem/samopoimanjem i povećanom društvenom izolacijom zbog premještanja druženja iz fizičkog u digitalni svijet. Velike količine digitalne upotrebe zamjenjuju obogaćujuće aktivnosti licem u lice (izvorno: *face-to-face*), posebice pri ekstremnim količinama uporabe. Uz to postoje i studije koje pokazuju i pozitivnu vezu između dobrobiti djeteta i vremena provedenog uz digitalne tehnologije, podsjećaju autori. U tim se studijama ukazuje na to kako uporaba digitalnih tehnologija kod djece upućuje na povećanu društvenu podršku, proširenje društvenih poveznica, smanjenu socijalnu anksioznost i smanjenu društvenu izolaciju. U konačnici, neki nedavni dokazi sugeriraju da informativne i obrazovne aktivnosti povećavaju socioemocionalnu i psihosocijalnu dobrobit, a društvene, zabavne i medijske aktivnosti povezane su s rastresenošću, lošim samopoimanjem, internetskim zlostavljanjem i simptomima depresije, pišu Bohnet i Gracia.

U konačnici, „rasti digitalno imalo je duboki učinak na načine na koje ova generacija razmišlja, mijenjajući čak i način na koji su njihovi mozgovi povezani“ (Tapscott, 2012:10). Digitalna uronjenost koju je ova generacija doživjela prezentirala im je brojne izazove poput suočavanja s ogromnom količinom ulaznih informacija i osiguravanja ravnoteže između digitalnog i fizičkog svijeta, ali kako Tapscott (2012: 10) naglašava, to im nije predstavljalo prevelik problem, nego je na njih djelovalo pozitivno. Pripadnici ove generacije imaju viši stupanj tolerancije, pametniji su i brži od svojih prethodnika te njihov jedinstven način razmišljanja preuređuje sve institucije modernog života. Ova digitalna generacija u ulozi menadžera i zaposlenika „pristupa poslu suradnički, rušeći krutu hijerarhiju i prisiljavajući organizacije da ponovno osmisle načine pronalaženja, nagrađivanja, razvoja i nadziranja talenta“ (Tapscott, 2012: 10). U ulozi potrošača, navodi Tapscott (2012: 10), žele biti tzv. *prozumeri*, odnosno žele direktno sudjelovati u inoviranju proizvoda i usluga s proizvođačima, što rezultira stalnom evolucijom pojma brenda. U obrazovanju zahtijevaju promjenu pedagoškog modela, od tradicionalnog pristupa usmjerenog na nastavnika prema pristupu usmjerenom na učeniku i suradnji s njime. U obitelji su, podsjeća Tapscott (2012: 10), već promijenili dinamiku i odnose između roditelja i djece jer su stručnjaci za internet. U ulozi građana ova generacija istražuje mogućnosti preobrazbe načina na koji funkcioniraju vladine usluge, ali i načina na koji se razumije i odlučuje o temeljnim obvezama građanstva i demokracije. Tapscott stoga zaključuje: „ako razumijete mrežnu generaciju, razumjet ćete budućnost. Razumjet ćete i to da je potrebno da se naše društvo i institucije promijene danas“ (Tapscott, 2012: 11).

Tapscott (2012: 34) definira mrežnu generaciju kao onu generaciju koja „raste digitalno“, danas poznatu kao milenijalci. Oni su kreirali način razmišljanja koji danas karakterizira i generaciju Z, pa će dati osam glavnih razlika za koje Tapscott (2012: 34) piše da obilježavaju i služe kao norme pomoći u razumijevanju i same generacije Z. Opisuje ih kao pravila koja su u konačnici skupina stavova i ponašanja koji određuju ovu generaciju i pomažu razumjeti kako ona mijenja rad, tržište, učenje, obitelj i društvo. Za početak, Tapscott (2012: 34) tvrdi da se ova mrežna generacija zalaže za slobodu u svemu što rade. Oni traže slobodu izbora, izražavanja svoje osobnosti, biranja vlastita puta. Očekuju da mogu birati gdje će i kada raditi, odabiru proizvode s marketinškom porukom koja odgovara njihovim potrebama i služe se tehnologijom kako bi ujedinili svoj uredski život i društveni život, nasuprot tradicionalnim ograničenjima. Autor piše i da vole prilagođavati i personalizirati sve što mogu. Imaju moć mijenjati medijski svijet oko sebe zahvaljujući tehnologiji (svoju radnu površinu, melodiju zvona, pozadinsku sliku i slično). Odrasli su u okolini gdje mogu dobiti medij koji žele, kad ga žele i mogućnost da ga mijenjaju, za razliku od starijih generacija. Veliki dio onih koji pristupaju mreži istovremeno su i stvaratelji sadržaja na toj mreži. Nadalje, Tapscott (2012: 34) pripadnike ove generacije naziva pomnim istraživačima svjesnih svoje tržišne moći koja im omogućuje zahtijevati više od tvrtki kojima su ciljane skupina, pa tako i od poslodavaca. Oni očekuju obilan pristup informacijama, koji im kao potrošačima omogućuje istraživanje relevantnih podataka o tvrtki i njezinim proizvodima. U skladu s tim traže korporacijski integritet i otvorenost pri odlučivanju što će kupiti i gdje će raditi, izdvaja Tapscott (2012: 34). Računaju na to da se vrijednosti tvrtke koja im želi nešto prodati ili ih zaposliti podudaraju s njihovim osobnim vrijednostima te im je svakodnevica biti povezan i surađivati. Stoga to očekuju i u poslovnom, obrazovnom, ali i zabavnom kontekstu. Također, žele integrirati zabavni aspekt u sve što rade, bilo to u radu, obrazovanju ili društvenom životu, ističe autor. Svjesni su da postoji više načina za postizanje cilja, što Tapscott (2012: 34) objašnjava kao posljedicu pristupa videoigricama od rane dobi, što ovu generaciju čini odgajanom na interaktivnom iskustvu. Osim potrebe za zabavom, tu je i potreba za brzinom, nadodaje autor. „Razgovori uživo putem globalnih kontakata iz baze podataka učinili su brzu komunikaciju novim pravilom mrežne generacije. U svijetu u kojem brzinu obilježava protok informacija među golemim mrežama ljudi, komunikacija s prijateljima, kolegama i nadređenima odvija se brže nego ikada“ (Tapscott, 2012: 35). Naposljetku, Tapscott (2012: 35) ističe kako je ovo generacija inovatora koji neprestano traži inovativne tvrtke za poslodavce i nove načine suradnje, vlastite zabave, učenja i rada.

8. Generacijske sličnosti i razlike

8.1. Aktivizam i buntovništvo

8.1.1. Pankeri

Sedamdesetih godina 20. stoljeća mnoge ideologije pank-supkulture potekle su prvenstveno iz tjeskobe radničke klase i frustracija koje su mnogi mladi ljudi osjećali zbog ekonomske nejednakosti i licemjerja vladajuće klase te načina na koji su zanemarivali radnike. S obzirom na to, pank-kultura se uglavnom bavila konceptima poput egalitarizma, antiautoritarizma, antikonzumerizma, antikorporatizma, dekolonizacije, rodnom i rasnom jednakošću, zdravstvenim pravima, slobodnom mišlju i nonkonformizmom. Pank je, kako Dunn (2008: 198) objašnjava, pružao mogućnost kritičkog suprotstavljanja *statusu quo* i za mnoge je unutar pank-zajednice ta antiestablišment ideologija ključni element žanra. Pank-bendovi postoje diljem političkog spektra, objašnjava Dunn (2008: 200), od anarhopank-kolektiva do fašističkih *hardcore* bendova. Doduše, istina je da su mnogi izvorni bendovi, koji su proizašli iz londonske pank-scene, imali progresivnu ljevičarsku orijentaciju, ali konzervativne i neonacističke ideje također su bile istaknute u *punk rocku*, kao i izrazito apolitične grupe i scene. Dok je anarhizam tijekom povijesti bio značajka karakteristična za neke pojedince unutar polja panka (kao što svjedoče razni anarhopank-kolektivi diljem svijeta), također se mogu pronaći primjeri homofobije, rasizma i seksizma u drugim njegovim područjima. Dunn (2008: 200) stoga smatra da pank nudi mogućnost širokog spektra političkog izražavanja u odnosu na druge glazbene žanrove i kulturna polja koji mogu samo pasivno izražavati neslaganje. Pank je predstavljao oblik globalne komunikacije i medij kojim su se izražavale ideje, emocije, simboli i slično. Ono što je pank učinilo značajnim jest to što nije predstavljao samo oblik glazbenog izražavanja nego i društveni i politički poremećaj, nastavlja Dunn (2008: 200). Devedesetih godina 20. stoljeća nastaje pokret *riot grrrl* koji je započeo feminističku eru *punk rocka* i promijenio glazbenu scenu, kojom su nekoć dominirali muškarci, u scenu s krajnje lijevim političkim sklonostima utemeljenim na feminističkim vrijednostima. Pokret *riot grrrl* borio se protiv pasivnosti prema očitom seksizmu koji je postojao u *punk rocku*, ali i u *mainstream* kulturi, na isti način na koji su se pank-bendovi sedamdesetih 20. st. borili protiv pasivnosti prema rasnim i ekonomskim nepravdama.⁴

⁴ Censorship and government regulation of music. URL: <https://wordpress.clarku.edu/musc210-cgr/pussy-riot-and-the-censorship-of-political-activism-in-russia/music-as-political-protest-and-punk-rock/> [pristup: 19. 8. 2022.].

Nužno je spomenuti i uključenost pank-bendova u pokretu *Rock Against Racism*, što naročito ukazuje na očitu prisutnost političkog i kritičkog fokusa u pank-(sup)kulturi. Povećano siromaštvo zbog smanjenih programa socijalne skrbi nadahnulo je demonstracije u ime beskućnika u People's Parku (Berkeley, Kalifornija), kao i dobrotvorne koncerte, a spora reakcija vlada na epidemiju AIDS-a koja je demonizirala *gay*-zajednicu izazvala je nastanak tzv. *queercore* bendova poput Tribe 8, Pansy Division i Limp Wrist, koji su se borili za prava homoseksualaca i LGBTQ + zajednice. Postojali su i *peace punk*-bendovi koji su preuzeli anarhistička načela britanskih bendova i opisali brutalne posljedice kapitalizma, religijske dogme i potrage za moći u Reaganovo doba. Oni su promovirali oslobađanje životinja i vegetarijanstvo filtrirajući svoje poruke mračno distorziranim gitarama, frenetičnim bubnjevima i apokaliptičnim lirskim i vizualnim vokabularom.⁵

„Punk za naše aktere znači lijevo, izrazito antinacionalističko i antifashiističko opredjeljenje, uz žestoku kritiku lokalnih vlasti i cjelokupne naše političke scene. Politika se smatra prljavom i korumpiranom djelatnošću, posebno u kontekstu domaćega strančarenja, ali političko značenje punka i eksplicitno antifašističko svrstavanje prisutno je i podrazumijevajuće kod većine intervjuiranih aktera“ (Perasović, 2002: 511). Nekolicina bendova nastala je prvenstveno radi kritike i ismijavanja lokalnih kritičara, objašnjava Perasović (2002: 511), a drugi su u svojim tekstovima izražavali gađenje nad korumpiranom političkom stvarnošću. Organizirale su se i javne akcije u razdoblju sukoba s desničarskim skinhedsima (1999. – 2005.), koje su uključivale i demonstracije, odnosno nenasilan, miran mimohod koji je, kako Perasović (2002: 512) napominje, privukao i druge građane u prosvjed protiv nasilja i fašizma. To je uzrokovalo i nastajanje tradicije organiziranja *antifa* festivala koji uključuju raznovrstan sadržaj poput predavanja, izložbi, filmskih projekcija i koncerata pank-bendova.

8.1.2. Generacija Z

Rice i Moffett (2022: 17) uočavaju da generacija Z, koja sada ima mnogo pripadnika u dobi u kojoj mogu glasati, drugačije reagira na izazove koje nasljeđuje. Umjesto da reagiraju pasivno, apatično ili iščekuju da starije generacije poprave probleme, oni djeluju i vjeruju da mogu izazvati promjenu. Ovu tvrdnju dokazuju Rice i Moffett (2022: 17) koristeći primjer *Black Lives Matter* protesta iz 2020. godine i *March for Our Lives* protesta organiziranog dvije

⁵ Reading Histroy. URL: <https://unireadinghistory.com/punk-politics-and-youth-culture/> [pristup: 19. 8. 2022.].

godine ranije kada su mlade žrtve pucnjave u srednjoj školi u Parklandu, Florida, uspjele prikupiti ljude za protest putem društvenih mreža. Ipak, od izbora Donalda Trumpa za predsjednika 2016. došlo je do novog vala aktivizma u američkom društvu, ističu Rice i Moffett (2022: 19). Ova sklonost aktivizmu posebno je jaka među mladim odraslim osobama i podudara se sa svijetom umreženim na društvenim medijima te činjenicom da ova nova generacija postaje dovoljno stara samostalno utjecati na političku klimu glasanjem i sličnim političkim djelovanjem. Mladi su postali duboko uključeni u oštre rasprave o brojnim političkim i društvenim pitanjima, pišu Rice i Moffett (2022: 19), među kojima su imigracijska politika, oružano nasilje, seksualno uznemiravanje, napadi i rasizam u američkom društvu i politici. Oni koji traže promjenu izišli su i na ulice i na društvene medije kako bi zabilježili svoje stavove, uočavaju autori, te su u aktivizam uključeni čak i oni koji nisu još dovoljno stari glasati.

Mrežna generacija koristi se tehnologijom s kojom se toliko dobro upoznala da shvaća koje su sve njezine moći i kako ju može iskoristiti u vlastite interese i dobrobit onoga za što se zalaže. Tapscott (2012: 62) opisuje događaj iz ljeta 2007. godine koji je šokirao javnost. Tri dječaka vozila su se na *skateboardovima* po baltimorskoj luci, što je tamo zakonom zabranjena aktivnost. Nedugo zatim opazio ih je policajac Salvatore Rivieri i rekao im neka napuste zemljište, što su dječaci i učinili. Međutim, Tapscott (2012: 62) opisuje, policajac je bio fizički i verbalno agresivan prema jednom od dječaka i prignječio ga je između svog lakta i boka i naposljetku gurnuo na zemlju. Jedan od dječaka dosjetio se potajno snimiti cijeli ovaj događaj svojom videokamerom na mobitelu i javno ga je objavio na mrežnoj stranici YouTube. Video je pregledan više od 1,9 milijuna puta, a priča o „Policajcu iz Baltimorea“ privukla je međunarodnu pozornost. Mnogi su okrivili djecu za nepoštovanje policajca, ali činjenica je bila da su nezakonito napadnuti. Stoga je policijska uprava u Baltimoreu obećala istražiti događaj, a Riviera su suspendirali uz plaću. Videozapis je izazvao mnoge komentare o ponašanju policije, nastavlja Tapscott (2012: 63), ali je i skrenuo pozornost na samu ulogu YouTubea u događaju. Ovaj primjer pomaže shvatiti koliku moć i sposobnost ova generacija ima u preispitivanju vlasti.

Mrežna generacija je željna integriteta koji pokreće njihovo ponašanje u svim aspektima njihovih života. „Oni žele da njihova sveučilišta, škole, vlasti i političari budu iskreni, uvidavni prema njihovim interesima, pouzdani i otvoreni“ (Tapscott, 2012 :88). Neki rani podaci ukazuju na to da ova generacija kao roditelji želi voditi svoje obitelji na osnovi tih vrijednosti, piše Tapscott (2012: 88). Oni cijene čin dobra djela i zauzimaju se za uklanjanje raznih stigma utemeljenih u prošlosti poput stigme o duševnim bolestima kao što su depresija, poremećaji

prehrane i slično. Tapscott (2012: 88) ovo pokazivanje tolerancije i mudrosti u odnosu na prošlu generaciju objašnjava izloženošću ogromnim količinama znanstvenih, medicinskih i ostalih relevantnih informacija, koje nisu bile dostupne prijašnjim generacijama. Dosta se brinu i za poštenje jer su svjedočili mnogim nepravdama s obzirom na to da sad dobivaju pouzdane informacije o takvim situacijama putem interneta, koje se događaju diljem svijeta. Također, mrežna generacija, s obzirom na to da je upoznata s internetom od malih nogu, ima proširenije znanje o medijskoj pismenosti te, za razliku od prijašnjih generacija, lakše i brže prepoznaje lažne vijesti i razlikuje stvarnost od fikcije. Nju ne zavaravaju nepouzdana informacije, neželjene poruke, *phisheri*⁶, netočnost, obmane, prijevare ni pogrešna tumačenja, piše Tapscott (2012: 80) jer ova generacija zna biti skeptična kad je na mreži.

Ako netko želi doprijeti do ove generacije, mora se voditi iskrenošću, zaključuje Tapscott (2012: 81) i navodi primjer reklame marke Dove postavljen na YouTube 2006. godine zvan *Evolution*. U reklami se vidi jedna standardno privlačna djevojka koju uređuju profesionalni šminkeri i frizeri u cilju transformacije u model s džamboplakata. Međutim, najveća promjena događa se nakon fotografiranja kada je njezino lice preobličeno korištenjem Fotoshopa u kojem joj se izduži vrat, povećaju oči i preoblikuje glava. Na kraju reklame pojavljuje se rečenica: „Nije ni čudo što je naša percepcija ljepote iskrivljena“ (eng. *No wonder our perception of beauty is distorted*). Poruka koja se u početku činila vrlo pozitivna u konačnici je samo stavila pozornost na činjenicu da je matična tvrtka marke Dove, Unilever (također proizvođač i marke Axe) redovito u svojim oglasima koristila omalovažavajuće fotografije žena. Ovako kontradiktoran postupak jedne tvrtke primio je brojne kritike mrežne generacije koja se zalaže za iskrenost i otvorenost u marketinškom, ali i ostalim kontekstima. „Net generima treba osigurati opširne informacije o proizvodu kojima je lako pristupiti. Što su pomnije istražili proizvod, bolje se osjećaju u vezi s kupnjom, naročito onom koja zahtijeva veliku financijsku ili osjećajnu investiciju“ (Tapscott, 2012: 81). On također ističe kako je njihovo istraživanje ukazalo na to kako jedna četvrtina ispitivane mrežne generacije uzima u obzir politiku društvene odgovornosti tvrtke ili politiku zaštite okoliša pri kupovini, a oko 40 % njih bi se u potpunosti odreklo uporabe proizvoda koji vole ako bi otkrili da se tvrtka bavi sumnjivom društvenom praksom. „[...] moji intervjui s net generima ukazuju na to da značajan

⁶ *Phishing* – praksa korištenja lažne e-pošte i kopija legitimnih mrežnih stranica za izvlačenje financijskih podataka od korisnika računala u svrhu krađe identiteta (Dictionary. URL: <https://www.dictionary.com/browse/phishing> [pristup: 27. 7. 2022.].

broj njih razmišlja o vrijednostima prije kupnje. [...] To se događa zato što mogu lako otkriti kako je proizvod napravljen i što je u njemu“ (Tapscott, 2012: 86).

Mrežnoj je generaciji više stalo do njihovih zajednica i zalažu se za rješavanje onih najtežih svjetskih problema poput siromaštva i globalnog zatopljenja. Tapscott (2012: 245) taj porast građanskog aktivizma uviđa nakon napada na Svjetski trgovački centar 2001. godine, od kada je praksa volontiranja u ovoj dobnoj skupini porasla i nastavila rasti u nadolazećim godinama. Međutim, njihova se želja za promjenama ne vidi samo u službenoj politici. Po nacionalnoj 13. Bianualnoj anketi mladih o politici i javnoj službi (eng. *The 13th Biannual Youth Survey on Politics and Public Service*) iz 2007. godine, 30 % mladih vjerovalo je da predsjednik „radi pravu stvar“ sve vrijeme ili većinu vremena, dok je veći broj (53 %) vjerovao vojsci i Vrhovnom sudu (52 %), piše Tapscott (2012: 246). Razlog suzdržavanja od glasanja ove generacije leži u odbojnosti prema tradicionalnoj politici. Nemaju „mnogo povjerenja u političare i političke institucije – ne zato što su nezainteresirani, nego stoga što ih politički sustav nije uspio aktivirati na način koji bi odgovarao njihovom digitalnom i etničkom odgoju“ (Tapscott, 2012: 246). Ovaj se trend sumnje u sposobnosti tradicionalne politike nastavio tijekom godina, što se može uvidjeti iz ovogodišnjega proljetnog Harvard Youth Poll-a. Iz podataka se može očitati da je došlo do nagla porasta mladih koji vjeruju da „politički angažman rijetko ima opipljive rezultate“ (36 %), njihov glas „ne čini razliku“ (42 %) i slažu se da „današnja politika više nije u stanju odgovoriti na izazove s kojima se naša zemlja suočava“⁷. Između ostalog, mrežna generacija i one nakon nje imaju veću vjerojatnost da će čvršće poduprijeti demokratsku stranku, zaključuje Tapscott (2012: 249) jer su manje konzervativni od generacije X kad se govori o društvenim pitanjima i gospodarskim nejednakostima.

Po istraživanju provedenom u sklopu projekta *SuProtivA* (Suradnjom protiv apatije) 2017. godine, Mataić (2018: 10) zaključuje da u svim aspektima, osim glasanja na izborima, mladi Republike Hrvatske pokazuju nisku uključenost u institucionalnom obliku političkog djelovanja. U kontekstu glasanja je 75 sudionika od ukupno 78 (96 %) izjavilo da sudjeluje u izbornom glasanju. Također, iz rezultata o učestalosti pojavljivanja različitih oblika izvaninstitucionalne političke participacije Mataić zaključuje da: „Rezultati ukazuju na mnogo veće sudjelovanje i uključenost sudionika u izvaninstitucionalne oblike političke participacije

⁷ Harvard Institute of Politics URL: <https://iop.harvard.edu/youth-poll/spring-2022-harvard-youth-poll> [pristup: 28. 7. 2022.].

uz iznimku glasanja na izborima. To ponajviše uključuje članstvo u udrugama okupljenih oko različitih socijalnih pitanja (18 sudionika), kao i djelovanje u humanitarnim, dobrotvornim aspektima volontiranja (6 sudionika). Mladi navode i sudjelovanje u različitim radionicama i projektima vezanima uz različita politička i društvena pitanja i probleme (14 sudionika)“ (Mataić, 2018: 11–12). Dakle, još uvijek se uočava trend izlaženja na glasanje, ali ne i redovita sudjelovanja u formalnim oblicima političke participacije koji se odnose na izravno bavljenje politikom u kontekstu neposrednog utjecaja na vlast i upravljanje. Također, još uvijek se nastavlja tendencija za sudjelovanje u neformalnim oblicima političke participacije poput organizacija i udruga civilnog društva, odnosno nevladinog sektora. Ono što Mataić (2018: 13) uviđa jest da je društvena promjena najčešća i temeljna motivacija koju mladi žele postići vlastitim doprinosom društvu.

9. Istraživanje: dubinski intervjui

Cilj i svrha ovog istraživanja jest prikaz i u konačnici razumijevanje razloga za primjenu specifičnih načina sudjelovanja u aktivističkoj sferi među generacijom Z. Nastoji se uvidjeti kako je tehnološka i internetska revolucija devedesetih godina 20. stoljeća utjecala na metode i kanale kojima se mladi služe u svrhu podjele osobnih stavova i borbe za svoja uvjerenja.

9.1. Odabir uzorka

Uzorak dubinskih intervjua čini deset pripadnika generacije Z u rasponu od 16 do 25 godina. Pedeset posto ispitanika je ženskog roda, dok je drugih 50 % muškog. Ispitanici su podrijetlom iz raznih dijelova Republike Hrvatske, međutim 50 % njih rođeno je u Osijeku.

9.2. Sadržaj intervjua

Dubinski intervjui sastoji se od 11 pitanja koji ispituju osobna mišljenja pripadnika generacije Z o konzumaciji političkog sadržaja, uključenosti u politički svijet i sudjelovanju u aktivističkim projektima. Pitanja su glasila:

1. Možete li se ukratko predstaviti i navesti koje godine ste rođeni te čime se bavite trenutno?
2. Konzumirate li vijesti i novosti vezane uz Republiku Hrvatsku i/ili svijet? Zašto i putem kojih kanala?
3. Smatrate li da ste uključeni u politiku RH/svijeta? Na koje načine i zašto?
4. Dijelite li svoja politička mišljenja na društvenim mrežama? Zašto i na kojim platformama?
5. U prosjeku, mislite li da više konzumirate sadržaj lijevo orijentiranih medija ili desno orijentiranih medija? Zašto mislite da je tako?
6. Smatrate li se aktivistom i zašto?
7. Smatrate li se buntovnikom i zašto?
8. Koje aktualne teme smatrate važnima i s kime o njima razgovarate?

9. Jeste li član neke udruge koja se zalaže za neku ideju, načelo, prava, stranku ili pokret?

10. Koliko ste najviše bili uključeni u neki pokret do kojega Vam je stalo? (sudjelovanje u protestu, potpisivanje peticije, volontiranje...)

11. Glasate li redovito na izborima bilo koje razine (lokalni, državni)? Zašto da/ne?

Posljednje, jedanaesto pitanje nije bilo relevantno za ispitanike mlađe od 18 godina s obzirom na to da u trenutnoj dobi nemaju pravo glasanja na izborima.

9.3. Metodologija

Za potrebe ovog završnog rada odabrana je kvalitativna metoda istraživanja uz pomoć metode intervjua. S obzirom na temu kojom se rad bavi, zaključeno je kako će se ovom metodom dobiti najbolji rezultati jer će pripadnici kohorte koja se istražuje samostalno odgovarati na pitanja i dati uvid u svoja iskustva i mišljenja.

Ova metoda korištena je u svrhu pronalaska odgovora na istraživačka pitanja kojima se ovaj rad bavi. Intervjuom će se pokušati otkriti konzumiraju li pripadnici generacije Z politički sadržaj svojevoljno i zanima li ih politička klima njihove države i/ili svijeta. Usporedno s tim, pokušati će se razaznati načini na koje se pripadnici generacije Z zalažu za svoje stavove i mišljenja.

9.4. Rezultati

U kontekstu konzumiranja vijesti i novosti vezanih uz Republiku Hrvatsku i/ili svijet samo je 40 % ispitanika bez oklijevanja odgovorilo pozitivno. Par je sudionika navelo kako konzumiraju zbog fakulteta koji pohađaju i zbog kojeg moraju ostati informirani u tom području, ali djelomično je to i zbog osobnih interesa i želja da budu u tijeku s aktualnim informacijama. Drugih 40 % konzumira ponekad ili istražuje specifične teme/situacije kada ljudi u njihovoj okolini razgovaraju o njima. Također, primjećuje se da se ispitanici služe ponajprije mrežnim portalima i društvenim medijima za informiranje o aktualnim medijima, a tradicionalni mediji poput tiska, ali čak i radija i televizije su uglavnom zapostavljeni. Ostalih 20 % odgovorilo je da se uopće ne informira o političkoj sceni Republike Hrvatske jer smatra kako nema mnogo utjecaja na nju kao pojedinac ili ih ne zanima.

Nitko od ispitanika ne smatra se vrlo uključenim u politiku Republike Hrvatske. Četrdeset posto ispitanika koji smatraju da djelomično jesu uključeni uglavnom to smatraju osnovnom ili minimalnom uključenošću. Oni ispitanici koji iznose svoja stajališta i glasaju ne smatraju da pretjerano utječu na stanje u Republici Hrvatskoj, nego uglavnom na svoju užu okolinu. Ostalih 60 % ispitanika iznose da nisu uključeni u političku sferu Republike Hrvatske. Neki ističu da jednostavno ne vole to pratiti niti ih interesira, a drugi naglašavaju da su više izloženi aktualnim vijestima u Sjedinjenim Američkim Državama, ponajprije zbog utjecaja društvenih mreža.

Na pitanje dijeljenja svog mišljenja na društvenim mrežama samo 20 % (2) sudionika odgovara afirmativno. Jedan od sudionika naglašava da se ta mišljenja filtriraju ironijom i satirom te na taj način dijele s njihovim pratiteljima, a drugi nastoji dijeliti informacije o temama koje oni smatraju bitnim i koje mogu rezultirati dobrim političkim promjenama. Ostalih 80 % sudionika odgovara da ne dijele svoja mišljenja jer ih to ne privlači, nisu dovoljno upućeni jer je političko mišljenje privatna stvar ili uopće nemaju formirano vlastito stajalište.

U kontekstu izloženosti lijevo ili desno orijentiranim medijima rezultati su podjednaki. Trideset posto smatra da su više izloženi desno orijentiranim medijima s obzirom na to da njihova okolina više njih prati, a drugih 30 % primjećuje da više konzumira sadržaj lijevo orijentiranih medija jer se takav sadržaj poklapa s njihovim uvjerenjima i uvjerenjima ljudi s kojima se druže. Jedan ispitanik posebno naglašava da je u obiteljskom okruženju više okružen desnim političkim stavom, a među prijateljima i vršnjacima je više okružen lijevom, što upućuje na generacijske razlike među političkim uvjerenjima. Ostalih 40 % ispitanika je dakle podjednako okruženo i desno i lijevo orijentiranim medijima jer ih zanima središnja priča i nastoje na osnovu svih informacija sami zaključiti i izgraditi vlastiti stav.

Većina se ispitanika, točnije 60 %, ne smatra aktivistima jer se javno ne zalaže za svoje stavove ili društvene promjene. Ostalih 40 % smatra se aktivistima jer dijele svoje mišljenje i sadržaj za koji misle da je važan kako bi podržali ono u što vjeruju. Jedan od sudionika posebno naglašava da, s obzirom na to da i dalje živi u poprilično konzervativnom društvu/naciji, smatra kako svatko tko otvoreno podržava i zalaže se za ravnopravnost u društvu, pravo glasa, slobodu i sličnu ideologiju, jest aktivist. Po pitanju buntovništva, rezultati su podijeljeni na 50 % sudionika koji smatraju da jesu buntovnici i 50 % koji smatraju da nisu. Jedna se polovica smatra buntovnicima jer se bune i zalažu za svoja mišljenja te su spremni zauzeti se za nekoga tko je potlačen, a druga polovica nema potrebu buniti se protiv trenutne političke vlasti i drže se linije manjeg otpora.

Neke od tema za koje sudionici smatraju da su bitne su prava LGBTQ+ zajednice, tema rasizma i *Black Lives Matter* pokreta, teme vezane uz trenutnu ekonomsku situaciju Republike Hrvatske poput inflacije i prijelaza na euro valutu, trenutno ratno stanje u Ukrajini, pravo na pobačaj, tema klimatskih promjena i ostalo. Ponajprije o ovim temama pričaju s prijateljima, poznanicima i obitelji.

Nijedan od ispitanika nije uključen u udrugu koja se zalaže za nekakvu ideju, načelo, prava, stranku ili pokret, a jedan sudionik ističe kako na društvenim mrežama podijeli objavu koja se zalaže za neku ideju koju on podupire.

Što se tiče uključenosti u neki pokret koji im je važan, samo 20 % (2) sudionika negiralo je ikakvu dozu uključenosti, a ostalih je 80 % imalo bar nekakvo iskustvo s takvim projektima i aktivnostima. Ističe se sudjelovanje u protestima, potpisivanje peticija i volontiranje.

S obzirom na to da se posljednje pitanje odnosi na glasanje, tri sudionika nisu bila u stanju odgovoriti jer s obzirom na njihovu dob, nisu još imali priliku glasati. Od ukupno sedam sudionika samo su dva negativno odgovorila na pitanje, odnosno kako nemaju želje glasati jer misle da je to besmisleno ili zato što ne znaju za koga bi glasali. Razlozi za glasanje ostalih sudionika su vjera u promjene, građanska dužnost ili smatraju da je njihov glas važan i žele ga iskoristiti.

10. Zaključak

Kultura je kompleksan pojam čija se definicija prilagođava društvu i vremenu, odnosno mijenja se s obzirom na životne prakse čovjeka u određenom povijesnom razdoblju. S obzirom na to, supkultura je način na koji se opisuju i razumiju tekući procesi segmenata i trenutaka društvenog života. Pank-supkultura nastala je u Velikoj Britaniji kao odgovor radničke klase na ekonomsku nejednakost i vladajuće političke stavove koji su zanemarivali prava radnika. Pank karakterizira amaterizam, energičnost, dobrovoljno preuzimanje statusa izopćenika i metaforički prikaz radničke klase u lancima i „prljavoj“ odjeći, što je ukazivalo na njegovu ironijsku tendenciju. Naposljetku je jedna od značajnih osobina panka buntovništvo zalaganja za koncept anarhije, koje se prožima supkulturom i aktivizmom kojim su se pankeri borili za rodnu i rasnu jednakost, zdravstvena prava, nonkonformizam i ostalo. Novi val je uslijedio nakon panka i primarno je bio pod utjecajem laganije, strane pop-glazbe šezdesetih i mode pedesetih godina 20. stoljeća, a u Jugoslaviji se smatrao zlatnim dobom glazbe. Smatra se kako je u novome valu ponajprije stvorena iluzija borbe za velike ideale slobode, a zapravo se samo radilo o traženju identiteta koji u postojećim uvjetima nije imao nikakve mogućnosti samorealizacije. Generacija Z je demografska kohorta koja obuhvaća raspon od 1997. do 2012. godine. Ovo je prva generacija kojoj je informacijska i komunikacijska tehnologija lako dostupna. Oni su snažni suradnici, veliki potrošači *online* sadržaja i opremljeni su digitalnim alatima za rušenje autoriteta i mijenjanje svijeta.

U istraživanju provedenom u korist ovoga završnog rada može se uočiti da su pripadnici generacije Z izloženi političkom sadržaju na društvenim mrežama, međutim ne odluče svi aktivno sudjelovati u konzumaciji i daljnjoj podjeli takva sadržaja. Oni koji odluče konzumirati politički sadržaj preferiraju mrežne portale, a zapostavljaju tradicionalne medije poput tiska i televizije. Manjina sudionika istraživanja ne dijeli svoja mišljenja i stajališta jer ih to ne privlači, nisu dovoljno upućeni, misle da je političko mišljenje privatna stvar ili uopće nemaju formirano vlastito stajalište. Većina je sudionika jednako izložena sadržajima desno i lijevo orijentiranih medija, ali očita je veća prisutnost lijevih stajališta među njihovim vršnjacima. Uglavnom se ne smatraju aktivistima iako je 80 % njih bilo uključeno u neki pokret putem sudjelovanja u protestima, potpisivanjem peticija ili volontiranjem. Nijedan od ispitanika nije uključen u udrugu koja se zalaže za nekakvu ideju, načelo, prava, stranku ili pokret, ali većina sudjeluje u glasačkim izborima.

U konačnici, generacija Z koristi se prvenstveno tehnološkim, internetskim alatima za podjelu svojih mišljenja, stavova i zalaganje za svoja uvjerenja. Za razliku od pankera, ne

karakterizira ih buntovništvo i otpor koliko aktivizam i miran način za poticanje promjena u vlastitom društvu, ali i u svijetu općenito. Nemaju mnogo povjerenja u političare jer ih politički sustav nije uspio aktivirati na način koji bi odgovarao njihovu digitalnom i etičkom odgoju te smatraju da politički angažman rijetko ima opipljive rezultate. Manje su konzervativni od prethodnih generacija i motivira ih društvena promjena koju nastoje postići vlastitim doprinosom društvu.

11. Literatura

11.1. Knjige

- Barić, Vinko. 2011. Hrvatski punk i novi val: 1976-1987. Solin: Samostalno autorsko izd.
- Ćurko, B., Greguric, I. 2012. Novi val i filozofija. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Eagleton, Terry. 2016. Culture. New Haven, London: Yale University Press.
- Haenfler, Ross. 2014. Subcultures, the basics. London, New York: Routledge.
- Hebdige, Dick. 1979. Subculture: the meaning of style. London, New York: Routledge.
- Perasović, Benjamin. 2001. Urbana plemena: sociologija subkultura u Hrvatskoj. Zagreb: Sveučilišna naklada.
- Rice, L. L., Moffett, K. W. 2022. The Political Voices of Generation Z. New York, London: Routledge.
- Tapscott, Don. 2012. Odrasti digitalno: kako mrežna generacija mijenja vaš svijet. Zagreb: Mate: Zagrebačka škola ekonomije i managementa.

11.2. Znanstveni radovi

- Bohnert, M., Gracia, P. (2020) „Emerging Digital Generations? Impacts of Child Digital Use on Mental and Socioemotional Well-Being across Two Cohorts in Ireland, 2007–2018“ Child Indicators Research.
- Dunn, K. C. (2008) „Never mind the bollocks: the punk rock politics of global communication“, Review of International Studies, 34, 193–210.
- Mataić, M. (2018) *Emocije kao motivi političke participacije mladih u Republici Hrvatskoj*. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Pavela, D. (2021) *Glazbeni pravci kao indikatori društvenih promjena: punk i novi val u svijetu i Jugoslaviji*. Diplomski rad. Split: Sveučilište u Splitu.
- Perasović, B. (2002) „Sociologija supkultura i hrvatski kontekst“, Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja, Vol. 11, No. 2–3 (58–59), 485–498.
- Popovski, V. (1983) „Čikaška škola u urbanoj sociologiji“, Revija za sociologiju, Vol. 13, No. 1–4, 103–113.
- Yadav, G. P., Rai, J. (2017) „The Generation Z and their Social Media Usage: A Review and a Research Outline“, Global Journal of Enterprise Information System. Volume 9, Issue 2, April – June.

11.3. Mrežne stranice

Britannica. URL: <https://www.britannica.com/art/new-wave-music> [pristup: 19. 8. 2022.].

Censorship and Government Regulation of Music. URL:
<https://wordpress.clarku.edu/musc210-cgr/pussy-riot-and-the-censorship-of-political-activism-in-russia/music-as-political-protest-and-punk-rock/> [pristup: 19. 8. 2022.].

Harvard Institute of Politics. URL: <https://iop.harvard.edu/youth-poll/spring-2022-harvard-youth-poll> [pristup: 28. 7. 2022.].

Hrvatska enciklopedija – tačerizam URL:
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=60147> [pristup: 22. 7. 2022.].

Pew Research Center. URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/01/17/where-millennials-end-and-generation-z-begins/> [pristup: 28. 7. 2022.].

Reading Histroy. URL: <https://unireadinghistory.com/punk-politics-and-youth-culture/> [pristup: 19. 8. 2022.].